

84(2120-424)6-5

A-85

ХОМАН СЖАШ

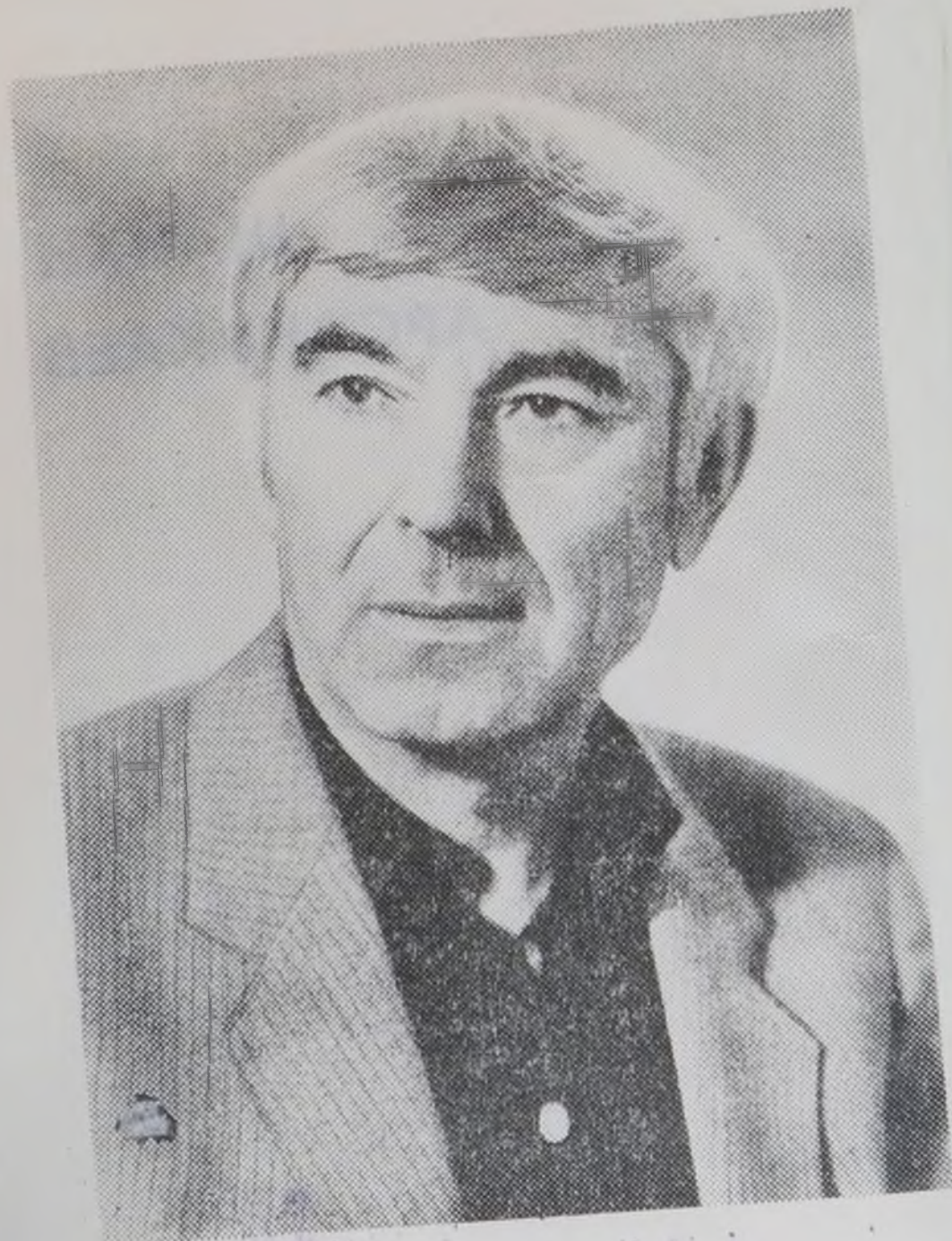
ШАЙХИ
АРСАНУКАЕВ

ШАЙХИ
АРСАНУКАЕВ

84(2Рос=Чеч)6-5
А-85

ШАЙХИ АРСАНУКАЕВ

84(2Рос=Чеч)6-5
А-85

Стихашкахь роман

Национально
краеведческий
отдел

Государственное учреждение
Национальная библиотека
Чеченской Республики

Грозный
Нохч-ГалгӀайн

книжни издательство
1987

ст. Калиновская

ФИЛИАЛ

Отдел комплектования

ЖОМЛАМАН СИЗДАН

С2 (Чеч)
А 85

Рецензент А. Шайхиев

Художник А.-В. Арсаханов

Арсанукаев Ш.

А 85 Линии судьбы: Роман в стихах. —
Грозный: Чечено-Ингушское книжное из-
дательство, 1987. — 192 с. 80 к. 3000 экз.

Сийлахь-Боккхачу Даймехкан тIамехь Советски
къаьмнийн интернациональни доттагIалла дахчадалар
гойту романехь.

А $\frac{4702640000 - 60}{M135 (03) - 87}$ 30—87

С2 (Чеч)

© Чечено-Ингушское книжное издательство, 1987 г.

ДЕШХЪАЛХЕ

Узарш го буйсанна
Кест-кеста гIенах,
Го цIечу хи чохь суо,
Нека дан гIерташ.
Самах мел ца гинарш
Го гIенан кхиэлах,
Йогуш го цаевза
ГIаланах, ярташ.

Хьомечу шайн кIентийх
Къаьстинчу нанойн
БIаьрга ган йишйоцу
Лазам го суна.
Дан амал шайн доцуш
Бисинчу къанойн
ГIийлачу ойланийн
ХьегIар го суна.

Къизаллин мангало
Хеназа хедош,
Сирла сатийсамаш
Оьгуш го суна.
Стигланийн лелхаро

Жима бер Іадош,
БІаьргаш чохь бетталун
Кхерам го суна.

Го суна Майралла
ГІаьттина кьийса,
Тур санна, Цабезам
Баттара боккхуш.
Чекхйолу ирчачу
ГІенашца буьйса,
Амма го малхаца
Тембацар гІоттуш.

Малхбузехь юха а
Іаржлуш го мархаш,
Юха а Къизалло
Ирдо шен герзаш.
Юха а кечлуш бу
ДІахеца архаш,
Ядерни бІаьргаш шайн
Вайгахьа кьерзош.

Юха а Хатынний?
Чим Хиросиман?!
Догур ду ядерни
ЦІергахь вайн Латта?!
ХІан-хІа, и тарлуш дац.
Малх,
Стигал сийна,
Латта вайн лардан, хІай
Адам, хьо гІатта!

ХІан-хІа, дац хІумма а
Дицделла, дайна,
Бицбелла бац маршо
Ларъечохь эгнарш.
Даима лаьттар ду
Масалла вайна —
Сийлаллин хІолламаш —
Къонахийн дегнаш...

ХЪАЛХАРА КОРТА

Шен рожехъ, муьтлахъ шен ханна,
Луьйре а кхечира тIе —
Керла де, хилларш а санна,
Хенах хан, денойх цхъа де.
Дац иза даханчех къаьсташ,
Дезачех лоруш а дац.
Газетийн агIонаш къарзъеш,
Билгал а и доккхур дац.
ХIетте а, Ризванна-м доккха
Хазахетар цунах хили —
Сатийсамийн новкъа воккху
Кху дийно дуьххъара и.

Ойланийн чкъург гена керча,
Синхаам — дог лато цIе.
Юдика еш винчу кхерчан,
Вели кIант хIургонна тIе.

-- Варийлахъ, хилалахъ ларлуш. —
Зулайн ши бIаьрг буьзна хих, --
Доху ас, лелалахъ тарлуш,
Бац хьобгахъ собаран зирх!

ДоттагIий — Iела, Эльдар а
Гертара нанна там бан:
— Тамаш бу-кх хьо вахийтар а,
Воцуш стаг хъан доладан!
— Вахийтахъ, дера, ву лелар
Нанин кIант, оллийна марш!
— ЮьхьIаьржа-м хIиттор ду, делор,
Иштта ша вахийтахъ аш!..

Вистхилар доцуш, да лаьтта,
Шаьлтан тIе диллина ка,
Амма го — дац цунна атта
КIант хIинца шайх къастар ган.
Цкъа, воьдий, йо цо куралла
Ризванах — муха ца йо? —
ТIехдика доьшуш чекхваьлла,
Москва а и хъажаво!..

Юха а кхоллало шеко:
Дош дуй и, алийша, нах,
Жухаргах бийлор бу нах кхо
Шех — цунна Iемар ву бах!..
«ХIинццалц схъа цхъа а ца ваьлла
Осал стаг тайпанах тхан.
Гур ду-кх и... Хуур ду-кх далла,
ЙогIур ю-кх и къасто хан...»

— ХIан, ма Iе, новкъа шу довла,
Бан безарг бежа некъ бу.
КIант, хьуна дац сан кхин дола,
Дерриг а хьох дозуш ду.

Сий ларде хъайн сил а! — аьлла,
Хъехам шен чекхбаьккхи дас. —
Моца, ахь хIургон дIалалла,
Кхин шуна ца бо хъем ас...

— Селим, ас дош ло-кха хъуна,
ГIалитIа кIант кхачор ву.
Цигара дIавоьдуш кхунна
Вайн дала доладийр ду! —
Моцас, яйн хъайина архаш,
Меттахаяьккхи ши говр.
ДIо анайистехь го мархаш.
Гена некъ. Хаац хIун ловр...

II

Ламанийн яккъаш а къуьйлуш,
Аьрха некъ хъаьдда чунехъа.
Ойла ю ойланца къуьйсуш,
Юрт йиси дIо дукъал тIехъа.
Говраша, чабол еш бертахъ,
Самукъне етtало чкъургаш.
Ризвана охкура коьртехъ
Хиллачийн, хиндолчийн чкъоьрнаш...

ВуьрхIийтта шарера едда,
ГIаьттина сааьрха ойла.
Цхъа лаам. Цхъа седа летта,
Сатийсам хийцар ма гойла!
Къоналлин мерза сатийсам, —
Яц цунна урх, я дац доза.

Синтем — и буржал ду. Къийсам —
Кхин некъ бац паргIато йовза!

Сатийсам, сирла сатийсам —
Исбаьхъниг, адмалла хастор.
Сатийсам, сирла сатийсам —
Къонахчух осалниг къастор.
Iалашо — догкура вахар,
Махкана вахар шен делла,
Iалашо — седанах вагар,
Харцонан боданал тоьлла!..

Хулхулон бердашца луьста
Техкачу хъаннашка хъоьжуш,
Ризвана, сих ца луш, луьсту
Ойланаш, лерина хоьржуш.
Дагалоьцу школехъ шайн хилла
ТIаьххъара къастаран суьйре.
Дийцира, къийсира хийла.
ДIадели. ДIадайн и туьйра...

Тешац и, ца лаъа теша,
Делахъ а, тарлуш дац хийца:
ГIур вац и кхин цкъа а деша
10-чу «А» классе хIинца!..
ЦIахъ виси Iела, Эльдар а, —
«Кхо мушкетер» вовшахвели.
Летчикаш хила чIагIо яр а
Дицдели... Кхин хъалхадели.
Дерриг а дуьне а гойла
Лууш, дац дог кхуьнан Iебаш.

Масане хийцало ойла
Къоналলেখь, сатийсам дебаш!..

Лиънера, Чапаевс санна,
Мостаглий эгош, тур лесто.
Лиънера, Робинзон санна,
Генарчу глайри тлехь кхерста.
Вийзира Чкалов а, цуьнца
Глаьттира сатийсам тлома.
Ткъа хинца... Воьрзур ву хинца
Артист а хилла и лома...

Лууш ву дерриг а дуьне
Готтачу шен даг чу тардан,
Адмаш а, машаран шуьне
Хийшадеш, къизаллех лардан.
Лууш ву адмашкахь леха
Адмалла — безаман хьоста,
Адамийн васташца хьеха
Адамна кхин адам хьаста.

Лууш ву исбаьхьчу лаьттахь
Исбаьхьа адамаш деба,
Лууш ву исбаьхьчу маттахь
Безамах иллеш шен дека...

Хан-ха, дац, бакъдац, ца лаьтта
Вайн дуьне киташна тлехь а.
Малаш тлехь дац стеран, аьттан,
Дац цхьаьний дийнаташ тлехь а.
Вайн дуьне шена тлехь лаьттарг —

Цунах со даггара теша —
Безам бу! Безам бу лаьттан.
Лаьтта тлехь ницкъ бац и эшо.

Бакъ безам — шен кхерче, хьаьтте,
Даймахке, нене ша винчу. —
Цо ло ницкъ клант хилла глатта,
Муьлххачу хьуьнарна кийча.
Безам бу адамах дийриг
Бакъ Адам, къонахах — Къонах.
Безам бу адам лардийриг
Осаллех, къизаллех, вонах.

Безам бу коьртаниг. Безам —
Цуьнгахь ду дахаран маьйна.
Дуьненчохь цатоьург — Безам.
Цабезам — Сов дукха лаьйна!
Дог дацахь Безамо морцуш,
Шийла ду вахар хьан, цхьалха...
Ризванан ойланаш хорцуш,
Зарганан сурт хьоьтти хьалха...

III

...И яра яхана гуьйре,
Йоккха зал ерриг юьзнера.
Даяхьар поэзин суьйре
Ризванна тедиллинера.
Роглана сцени тле буьйлуш,
Йоьшура стихаш поэтийн.
Массарлахь билгалайолуш,
Къаьстира цунна йол Этин...

«Хъажахъа, — оила цо йора, —
Мел сиха, мел хаза кхиъна!
И-х суна денна а гора,
Тидам бан тховссалц ца хиъна.»
Къоналлехъ гергарло атта
Тасало, ишттачохъ муххе.
Ризванан белира аътту
Нисвала Зарганна юххе.

— Алахъа, йоI, хъан Iамийна
Хъо стихаш еша сел говза?
Хууш вац со муха Iийна
Ца гIуртуш хIинццалц хъо йовза?!

ХIилланс къежаш, йоI лаътта,
Ши кIаг го беснеш тIехъ горга
Аърха цIе шайна чохъ летта,
БIаьргаш бу, бух боцуш, кIорга.
— Хъо ву-кх со поэзи еза
Iамийнарг!..

— Забар ца оьшу...

— Забар яц. Гой, суна хезна
Дуккхаза ахъ стихаш йоьшуш...

Цу сарахъ дуьххъара хъайна
ЦIеначу безаман йовхо
Царшиннан дегнашна тайна,
Йишйоцуш шелъян, я човхо.
Цул тIаьхъа денна а гора
Вовшийн уьш, ларамза санна.
Сагатлой, ший а бIарзлора
Ца гуш дIаяьллачу ханна.

Поэзех къуьйсура хийла,
Хиндолчух дуьйцура тIаккха.
Шиннен а сатийсам, ийна,
Цхъаь хуьлий, кхийдара лаккха.
Безамах вовшашка аьлла
Дош а дац, дуйнаш ца эшна.
Дог дагца бартхилла даьлла,
Дог дагах даьллера тешна...

Сийсара, оццул шаьш Iийча,
Ца хъахийн безам кхаршимма.
Делахъ а, Зарган-м яра кийча
Елха а, хъовзийнехъ жимма.
Ма-хуьллу лечкъа цо бора
ТIунбелла ши бIаьрг, эхъ хеташ.
Ризванна-м дерриг а гора,
Ризванна-м дара и кхеташ.

— Зарган, хъо-м чIогIа дIатийна,
КIордийна-те хъуна хIинца?
— ХIан-хIа, вай-м дукха ца Iийна.
Кхин хIуммаь дац хъан соь дийца?..
Зарганан озехъ Ризванна
Хезира къайлах бехкбаккхар:
— Къортаниг йогIучу ханна
Дуьту ас... Эр ду хъоь тIаккха...

Иштта хIорш къаьстира вовшаш,
Ларлуш шайн дагара аларх.
«Тхойшиннан безам бац бовчех,
Къаьстина хан-зама яларх —

Ойлайо хІинца Ризвана. —
 Кхуьур ду, зама ю еха.
 Гена дац, эшахь, цІа ван а...
 Делахь а, Іехаяхь цхьамма,
 ХІун хаьа, хийцалой ойла?
 Жима ю хІинца а, хьанна
 Хаьа и ша Іехалой а?..»

— КІант, хьуна наб-м ца кхетта,
 ДІакхочуш дуй хаьий хьуна? —
 Моцин цу хаттаро метта
 Валийра Ризван.

— Го суна...

БегІийла меттиг а лехна,
 Моцас шен хІургон сацийра.
 Ша цунах къастале вехха
 Ризванна хьехар деш Іийра...

IV

...Церпошто, маьхьарца едда,
 Лубьстура чкъургаш тІе некъ.
 Цкъа, голатухий, и сетта,
 Лаьхьанах тарбеш шен букъ.
 Цул хьалха, цул маса хьаьдда
 Ризванан ойланийн сур.
 Тембайна корехь и лавтта;
 Москва ю аналлехь, гург!..

Хийла цо мерза сатийси
 ХІара де кхачаре тІе,
 Хийла а шайчаьрца кьийси
 Цо, ларьеш артистан цІе.
 Ткъа тахна — хала ду теша —
 Іалашо куьг кхочехь ю.
 Ирс хилла столицехь деша,
 Москвахь и вехаш Іийр ву!

Юха а цабевза, шийла
 Синхаам — шеконаш лург.
 Воккхавер, тембацар ийна,
 Еттало ойланийн муьрг.

Ведана йиссина генахь,
 Генахь бу сов Горга-лам.
 Зарган а гур яц кхин хенахь,
 Кхочур-те ницкъ къастар лан?..
 Йоккха ю цаевза гІала.
 Дац цигахь девзаш адам...
 Цхьанна а бац кхуьнан бала —
 ХІорда чохь жима гІадам!..

Церпошто лагІдо шен болар,
 Массо а меттахьов.
 Ризванан ойланийн кхолар
 Цу сохьта тІепаза дов.
 ХІан-хІа, ца кхечи шеконан
 Ницкъ дагах йийсар шен дан.

Непаре хьонан,
 КІант, сикхри столица ган...

Национальный
краеведческий
отдел

Государственное учреждение
Национальная библиотека
Чеченской Республики

ст. Кавказская
ФИЛИАЛ
Национальной ЦРБ

ОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА
КОМПЛЕКТОВАНИЯ

Москва — и-м ирхъяхна Іара,
Лакхара схъахъоѡжуш чу,
Москва мор баржийна Іара,
Яържина дуьне мел ду!
Лаьмнаш дац кхузахъ гуш, амма
Лакхалла-м лаьмнийниг ю.
Машенаш... Адамаш... Хъанна
Ишттаниг мичахъ гур ду!

Зингатиьн туьйлигах сийсаш,
Екаш ю юькъа вокзал.
Ризван Іа дІаса а хьийзаш:
Хьийзаш ю ерриг а зал.
— Алахъа, доьху ас, муха
Кхочур ву ГИТИСе со?..
— Жима стаг, эшац хьо воха,
Соьцанна схъавола хьо.

...«Бухарчу дуьненахъ», олий,
Бераллехъ и дуьйцура.
Ризвана, цец-акъ а волий,
Лерина ладугІура.
Туьйранан турпалхой санна,
Вуссура ойланехъ и
«Бухарчу дуьнена», цхъанна
ГІо дан, я дуьне ган кхин.

Туьйранах хІетахъ цецвалар
Тахана самах схъалуш,
Нисдели МЕТРО чувалар —
Даррехъ кхин дуьне ду гуш!..

Ризванна-м хууш дарица
И МЕТРО хІоккхузахъ юй,
Делахъ а, схъагича хІинца
Цецваларх тамаш а буй?!

Цхъана а туьйранахъ хезна
Доцург а тахана гин.
Дависарг, дІасхъажа хазза
Кхиале схъакхечи и!..
— ДІо бу-кх и Собиновн урам,
ГИТИС а цигахъ ю хъан.
— Го суна, хІинца-м дІагІура
Вара со... Яйи хъан хан...

Схъакхечи. Чекхбели эххар
Ризванна бахбелла некъ.
Схъакхечи. Чекхдели лехар —
ХІара ю цо лобху неІ!
Чохъ волчу къоьжачу шимма
Кехаташ кхуьнан телли.
— Хьо тІаьхъависина жимма,
Делахъ а, могуьйтур и...

— Экзамен-м дика дІаелла
Ахъ цигахъ...

— Цатешахъ шу...
— Тхо-м теша, хьо ву-кх сихвелла.
Кавказхой, сиха шу ду. —
Профессорш хиллера тІера
Хеттаршна, къамелаш дан.
Дийзира Ризванан цІера

Хъал дийца ма-дарра д!а.
 Дийзира кхуьнан уьш тешо
 Хирг хиларх артист а шех,
 Кийча ша хиларх а эшо
 Халонаш, ца волуш шек.
 Хетарехъ, царшинна тайна
 Ризванан тешна хилар.
 Къежа и шиъ кхунна — яйна
 Къамелехъ херонан лар:
 — Ткъа х!инца, г!ой общежите,
 Цигахъ хьо цкъа д!анисло.
 Ткъа кхана, дерриг а дитий,
 Кхуза ван виц а ма ло!..

ШОЛГІА КОРТА

I

Ризван, ша сама ма ваьлlexъ а,
 Б!аьргаш схъа ца боьллуш !уьллу.
 Г!елвелла кху к!ирнах г!ехъ и,
 Лараван г!ерташ ма-хуьллу.
 Дуьззина к!ира д!адаьлла.
 Амма вац х!етте и тешаш —
 Х!инца ша Москвахъ ву аьлла,
 Вехаш-!аш, ГИТИСехъ доьшуш.

Х!ора де, ша-ша и луьстуш,
 Дагаловцу цо дахна денoш.
 Дерриг а узу цо, дустуш,
 Дерриг ду дог цуьнан делoш.
 Я цкъа а дицлур а дуй-те
 Хъалхара де, Москва гар а?
 Дуьххъара кху институте,
 Студент а хилла, ша вар а...

Дависарг, ца хила къоман
 Студе д!анисвала аьтту.
 Делахъ а, доьшур ду кхо-ма
 Массаьрца, дацахъ а атта.

Профессор бакълуйш а хилла:
Висина тлаъхъа и дикка.
Хлумаъ дац, ца лелаш тилла,
Доъшур ду ма-хуъллу дика...

Юйла ю, ца оъшуш дийца:
Хлора а чохъ ву уьш кхоккха.
Ша кху чу нисвалар-м хлинца
Лору цо аьтту шен боккха.
Ши накъост: Володя — хъаьрса,
Даим а догцлена къежна.
Виктор а ву доцуш «хъан-сан»,
Комаьрша, массарех тешна.

Дуьххъара маршалла хоттуш,
Тайнера и ши клант кхунна.
«Набкхетта со луьллу моьттуш,
Шабарш до глара ца еш суна...»
Ризвана блаьргаш схъабилли:
— Володя, маса даьлла-техъа?
— Глатта хьо, дика хьо йилли!
— Витахъа. Длавижий ле хьо.
Хьалхе ду — ворхI а ца даьлла. —
Виктора, блаьрг телош шеха,
Забар йо.

— Глатта, хан яьлла!
— Володя, хьо ладда лехъа,
Хьо-м вухаверза ца туьгий...
— Со мамас коча ламийна!
ХьалагIаьтти. Дили юьхъ-куьг а.

Виктора чай а кхехкийна.
— КIентий, ас доьху, аш вига
Со Цечу Майдана тахна.
Ца кхиъна-кх хлинцаъ со и ган!..
— Кечло, ткъа, догIур вай, дахна...

II

ХIара ю-кх и ЦIен Майда эриг!
Ризван Ia даге ладоьгIна:
Хилла дац иштта цецвериг
Тахханалц блаьргашна доьгIна.
Тийна, цхъа собаре хьуьйсу
ЦIен пенаш тергалдо лоре,
Хетало хIиттина хуьйса
И блаьвнаш, ларъеш истори.

ХIара ю-кх и йийцаре майда,
ХIара ю-кх и хийла Ризванна
Сурташ тIехъ гина ЦIен Майда!
Туьйра ду-кх... Моьттура хъанна
Кхуза и кхочур ву аьлла.

Ойланехъ дуьхъал схъахIоьтти
Лаьмнийн юрт, бен ша схъаваьлла.
Ткъа даг чохъ цIеххъана гIаьтти
Куралла, евзина йоцу:
Юьртахойх хIара къастийна,
Деш кхунна совIат мах боцу,
Кхолламо кхуза хъажийна!

Дагатеси цунна да, нана,
Доттагий, Зарган а хинца:
Дависарг, йиш хилча кхана
Гур вара хлара дладийца!
— Дуьлойша, деза дло улло,
Мавзолей йолчахьа гюрта.
Хлора а дийнахь а гулло
Хюккхузахь адам сел шорта?!

Массарах кьаьсташ, петохна,
Туристийн тоба горгъелла.
Кьоначу зудче ладоьгна,
Лайтташ бу нах, тегулбелла.
— Володя, цкьа собар дехьа, —
Ризвана пхарс цуьнан лоцу, —
Тегло вай царна уллехьа:
Майданан истори юьйцу!..

...— Пхийтталгла блешо чекхдолуш,
Махлело меттиг хлара хилла.
«Цен майда» — Хаза майда — олуш,
Кхо бле шо хинца тлехтилла...
Исбаьхьчу храме длахьовса —
Хазалла, Нуьцкьалла, Сий а
Гойтуш, и хлоттийна говза
Казань схьаяккхаран сийнна...

Мининах, Пожарскийх дуьйцу,
Кремлан цу кьоьжачу пенех,
Ленинан Мавзолейх дуьйцу,
Даханчу турпалчу денейх.

Ризвана сема ладоьгу,
Хетало, ойланаш хьекъаш,
Кху ширчу майдана доьгу
Заманийн кьежделла некъаш...
Блешаро хуьйцуш кхин блешо,
Хилларш цо хиндолчех доьзна.
Кхиэлаш яр даздаршца эшош,
Белхарш а, иллеш а хезна.

Мавзолей. Мрамор тлехь: «ЛЕНИН».
Дог сихло некхах муьрг етта.
Адмаллин лийрвоцу гений —
Хетало гуьллу набкхетта.
Дахар шен адмашна делла,
Церан ирс гаре сатуьйсуш,
Цкьа иза хюккхузахь лелла,
Дло Спасски блаьвнан кех вуьйлуш...

— Ризван, хьо-м члогла цецваьлла,
Валохьа, хьелуш вай лайтта!
— Хьовсий вай, хан а ца яьлла...
Валохьа, клордийна латта!

III

Столицехь, шен вахарх, дешарх
Воккхавеш, лела Ризван.
Тлаьхьа ша висаран декхарх
Тиссалуш, ца тоьу хан.
Хиллера ледара хьоьхуш
Юьртарчу школашкахь сов.

Ваьлলেখь а чекх дика доьшуш,
Хаарш цатоар цо лов.

Амма вац пекъаран декъехь
Хинца а дагахь и Iен.
Йоккху цо библиотекехь
Ерриг а мукъа хан шен.
Тешаро хиларх ша охIла
Совбоккху дешалаам.
ХъастагIа, актеран похIма
Ду аьлла, бин цунна там.

ХIорш бара «Этюдаш» Iамош,
Къуьйсура цхъаь кхочушдар:
Цхъа а дош багах ца далош,
Ишаршца сурт хIоттадар.
Профессор Iа баьрччехь хиъна,
Студентийн белхан еш кхиэл.
— Уциев! Хьо юьртахь кхиъна,
«Мангалхо» сурт хIоттадел!

Хийла а ихнера деца
Ирзошка мангала и.
Ламанан юькъачу бецан
Хийла цо дожийна тхи.
КIадбелча, шовда-хи молий,
Ховшура садаIа уьш.
Бацалахь, аркъал а волий,
Iуьллур, сатийсам гуш...

ХIоьтти дIа Ризван: «Хирг хир ду!»
«Мангал» а цо «схъаййци.»
Шарший цо аьтту куьг — «ирбо»,
Гонаха дIасахъаьжи.
Цу сохьта сурт хьалха хIоьтти:
Горга-лам. Аьхкенаан де.
«Ризван, хьо кийча вуй?» — хоьтту
Дас кхуьнга, — ДIаластабе!»

Ластий цо доггах шен «мангал»,
Бацала дугIуш раз ткъес.
Шега мел хъаьжнарг а хъаггал
Каде цо даьккхира «кес».
Мангало, юткъа шок етташ,
ТулгIешка буц эгайо.
Ризвана, голаш тIехь сетташ,
Шовкъехь и бай-й шершабо.

Эххар а сеци «кIадвелла»,
«Хъацарна» пIелг а хъаькхи.
Голаш тIе охъалахвелла,
Канашкахь «шовда» мели...
— Баркалла, Уциев! Тхуна
Бакъдолу сурт хIоттий ахь.
ПохIма ду! ТIеобшург хьуна
Iемар ду, болх нагахь бахь...

«Мангалхо» массарна тайра,
Массара декъал и вин.
Иштта цо кхиам шен лайра,
Шеконах паргIатвели.

Ткъа хІинца, иштта и хилча,
Сатийсам шен кхочушбеш,
Къахъега, деша а кийча
Ву Ризван, мало ца еш.

IV

Де дийно хуьйцуш, дІайолий
Вухахъажа кхиале хан,
Хийла вай,дохко а довлий,
Дуьсу-кха байттамал лан.
Иштта хъал тІекхаьчна хІинца
Ризванна, иза кхийти:
Ца оьшу бахъанаш дийца —
ТІаьхъа ду, эрна ду и,
Дисинехъ, кханеш а йохкуш,
Дан дезарг малонна хъан,
Ма ала, синош а дохуш:
«Ца кхии, ца тоьи хан»!

Масех а бутт зама ели,
ХІетте а ца язди цо
ЦІа кехат. «Карах ца дели», —
Ша-шена дов хІинца до.
Денна а Іа хир ю нана
КІантера кехат лардеш.
Ткъа хІара-м Іий, бохуш: «Кхана»,
Шен «сиха» гІуллакхаш деш...

Зарган а... Хаац-кха муха
Ца яз деш и Іевели! —
Ризванан ойланаш йоха

Кечъелла, карзахъевли.
«ХІинца-м и билггала сүна
ОьгІаз а яхна хир ю.
Бехк а бац, моьттур ду цунна
Йицїина со лелаш ву...»

Дагаеа къастаран суьйре,
Зарганан дегаден аз.
«ДІаели и ца гуш гуьйре,
Цхъа могІа ца язби ас!»
Ризванна дуьхъал схъахІоьтти
Бухбоцу Іаьржа ши бІаьрг.
Дуткъа ши цІоцкъам а сетти,
Хилла шайх хаттаран хъаьрк.

И хъажар дагах чекхдели,
Тухуш сов лазама ов,
И хаттар юхакарладели,
Бехкбаккхар юхаъ цо лов.
Эшац кхо хІумма а лера —
Дерриг цу бІаьргашчоьх гуш.
И хъажар ду хІетахьлерра,
Хан яларх диц а ца луш...

«Тахханехъ яздийр ду кехат!» —
Ризванан сацам хили.
Кийча ву кІант гечдар деха
Заргане: кхетар ю и.

Яздийр ду ма-дарра цуьнга,
Добллар ду цунна кхо дог.
Яц кхидла лелалур кхуьнга
Хьулуйна безаман бог...

V

Декабран тлаьххьара суьйре
Сов екхна, цлевзина кхечи.
Керла шо — деза де уре
Тлеэца длахьош бу кечам.
«Костылевн ночлежка» — и цле
Йоккхура шайн хлусмах кхара —
Кечийна жимчу елкица,
Хьешашка хьуьйсус уьш лара.

Хиларна и «дакъя» делла,
«Бухла» шайн стол кечьеш воллу
(Сов хьалхе и глотту дела,
Викторах, хьовзош, и олу).
Володя воллу шен «балхахь»,
Цунах а ца аьлла атта.
«Онегин» — куьзганна хьалхахь
Клужал шен шарьеш и лаьтта.

Ризваннаь нийса цле лехна:
«Печорин», йишйоцуш хийца.
Цхьанхьара-м еана ехна,

Патефон тоеш ву хинца:
— Тамаш бу-кх, кентий, аш тховса
Хелхарш дахь, хлара тоелла!
Мехий а аьрта ду, хьовса.
Экьанаш — ерриш шарьелла...

— И хаац!

— Айхья ма аьлলেখь!..

— Куьзга а дитий, схавола,
Ахь тое, кечвелла ваьлলেখь.
— Длаваккхахь, цуьнга и толо?!

..Эххар а схьакхечи хьеший,
Дийки чохь мехкарийн аьзнаш.
— Тхо-м шайга дехха аш хьежий,
Гхан собар долчул а аздеш!
Виктор ву ишттачохь говза
Забар ян, йоккхуш дла херо. —
Иийр ду вай сакьоьруш тховса,
Чукхетталц маьлхан и серло!

Длатарби, баьрче а баьхна,
Мехкарий — шайн хьеший цара.
Цхьа башха кьеги чохь, аьхна,
Массарел сирла ю Клара.
Килира Ризванна лиьнарг:
Шен дашо месаш яржийна,
Клара ла дуьхьала хиьна,
Кхунна тлехь хьажар сацийна.

Ткъа Ризван-м, стоьлан йист Іуьйдуш,
Хиндолчух ийзалуш тийна:
Кхераме благор хьовзуйтуш,
Вагош ду хьажар а сийна.
Сихвелла ойланаш лубсту,
Карзахе хьавзинарш коьртехь,
И хьажар цо хинца дусту
Дисинчух генарчу юьртахь...
Ши хьажар... Ойланаш яьржа —
Атта дац шиннах цхьаь къасто.
Цхьаь сийна. Важа ду Іаьржа,
Ший а ду хьакьдолуш хьаста!
Кьоналла — аьрха ций кхехкар,
Синхаам — тІехбахна Іаннал!
Эрна ду кІант йоІах кьехкар,
Хиларх ша кхечунна хьанал...

— Хьеший, шун гІара ма яйна,
Же, ма Іе, самукьадаккха!
Виктор, ахь юлахьа вайна
Патефон, жимма бал баккха, —
Володяс меттахобохий,
Чохь вальсан чІагараш хьавьза.
Кларас а олу, тІейогІий,
Ризване:

— ХІун дало хьовсий?..

Ризванна дуьххьара тхотса
Халахийти цахаар шена,
Уын санна, хелхарехь хьовза:
— И суна Іама ду гена!

Амма ца Іийн Клара — гІаттий:
— Іамор ву ас, шек ма вала! —
ХІоттий и цо моран гатте,
Шен иекхан йовхонехь вага...

Хелхарш дан кІордийча, хевши
ГІовганца уьш стоьла гонах.
Ризванан дийзира еша
Стихаш а шен Нохчийчоьнах.
Кавказах, Пушкинах дийци,
Иийци цо Лермонтовн Бэла.
Къамелаш эшаршца хийци,
Юха а хелхаршка бевли.

...Шийттазза туьйхи куранташ,
Льнгалин зов а чохь дегий.
ГІараели. Меттаххьайн гІанташ.
— Керла шо!

— Керла ирс! — дийки.
Керла шо неІаре хІоьтти,
Керла шо чухьоьжуш лаьтта.
«Кийча вуй, — хІоранга хьотту, —
Керлачу некъана гІатта?!»
Къамелаш, лубьцаш а беги,
Даггара вовшийн беш декъал,
ХІоранна магий некъ бега,
ХІораннан ирс лии хьекъа.
Керла шо! Массо ву тешна
Хиндолчух, гуш шайн сатийсам.
Кийча бу, ца совцуш эшна,
Сирлачу ирсехьа кьийса.

Керла шо, ло царна тлемаш —
 Сатийсам аналлехъ кьеда!
 Сатийсам бац долчух тебаш,
 Сатийсам — кьоналлин седа!
 Керла шо, хьо новкъадели,
 Гулч яьккхи ахъ, шовзткъей цхьалга!
 Хаац-кха стенга сихделла?
 Хун хлотто доялу хьо хьалха?..

КХОАЛГІА КОРТА

I

Малхбузехъ дайн дийнан къагар,
 Иийсарехъ ду маьлхан нур.
 Хлаваэхъ — хораме кхагар.
 Хлаваэхъ — молханан кIур.
 Гададой инзарадоккху
 Кхерамо хIора а де.
 Дижина IиндагIа мокха
 Европан столицаш те.

Фашизман езачу этко
 Хьаьшна Варшава, Париж.
 Бакъо яц арздан, я леткъа,
 Бехке до илли, я йиш.
 Де-дийне, десташ, схьатекха
 Малхбале и мокха ун.
 Бац цхьа а ницкъ сацо, декха,
 Дерриг а цо хьаьшна ду.

Гитлер, шен герзан ницкъ зийна,
 Толамах вац хIинца шек.
 Дуьне-м Iа ладоьгIна, тийна:
 Хун хир ду? Муха дер чекх?..

...Дуьненаюкъярчу хьолах
Лекци ю аьлла, кхайкхий.
«ХІан, хІинца цигахь а хьелахь, —
Ризвана шен ойлайин, —

Яцара и лекци оьшуш,
Суьйре а эрна йов сан.
Клара а Іийр ю соь хьожуш, —
Лиьнера тховса и ган..»

Сацам бин: аьтту ма-белли,
Хьем ца беш, водур ву и.
Неларшна уллохьа вели,
Писттерчу гІанта хни.
Кафедра тлевогІу оза,
Лекхачу дегІара стаг.
Галстук цкъа дІаса а узий,
Саттадо цо дуткъа лаг.

БІаьрг хьала ца ойуш тІера,
Ма-хуьллу сихвелла, шен
Лекци цо дІайоьшу шера,
ЛадогІар ца хеташ бен.
Кхиамаш буьйцура мехкан,
КхоалгІа пхеашеран план,
Индустри кхиорехь чехка
Дезар а халонаш лан.

Дуьйцу цо чолхечу хьолах,
Тембоцчу заманах вайн.
Европе хьаьвзинчу вуонах,

Еш цунах фашизман лай.
Мюнхенан тешнабехк буьйцу,
ДІахецнарг Гитлерна некъ.
Малхбузен пачхьалкхаш юьйцу,
Яьстинарш фюрерна юкъ.

Буьйцу, ца лиьна вайх теша,
ТІеэцнарш лоллин и эхь,
Дуьйцу йишйоцурш а деша
Газетийн агІонаш тІехь.
Студенташ Іара ладоьгІна,
Шабарш а совцийна шайн.
Ризванан сацам а боьхна,
Лекторах цавашар дайн...

II

Тахна а «БухІа» сатоссуш
ГІаьттина, гуттар а санна.
Чохь гІуллакх дан, раж ца кьовсуш,
Цунна бен луур ду хьанна?!
Чай кхехкий. Туькана вахна,
Бепиггий, нехчий цо ийци.
Нуй хьаькхна, нехаш дІаяьхна,
Іуьйренан почта схьаййци.

— Печорин! ХьалагІатта чехка:
Кхаь бу хьоь, хьалагІаттий вала! —
Кехат дІа ца луш и кьехка, —
ХьалагІаттий, цкъа хелхавала!
Шен бІаьрг ма-кхиттинехь девзи

Ризванна Зарганан йоза.
Догтах когтоьхна, и хьаьвэн:
— ХІан, хІинца схьало, ма ловза...
— ДІаэца! — Виктора, вольуш,
Ризванан хелхар а хастий.
Схьайици. ДатІарна кхоьруш,
Лерина лардеш схьадаьсти.

Гергара, хьоме, сов девза
Зарганан горга и йоза. —
Мел доккха ирс лара деза,
Иишйоцуш дуста, я оза!
Баркалла, хІай деган лерса,
СовІат дин ахь мах шен боцу:
Ризвана езачун лер схьа
МогІанийн идарехь льоцу.

Льоцу цо саделар довха,
Хьажар а хьомечу бІаьргийн.
Безаман аьхналла ховха,
Шеко а: «ХІун хаьа кхаьрдий?»
ДоттаІчун гІайгІабар льоцу,
Льоцу цо аз доцу хаттар.
Кьайлаха бехкбаккхар льоцу,
Ойланийн хнидолче гІаттар.

Заргана, сурт хІоттош шеха,
Яздора юьртарчу хьолах.
Лелар яц иза а еха
Веданахь, кьаьстича школах.
ХІан-хІа, и сатийсам хийца

Дагахь яц, лаам шен хьаьшина.
Дукха хан ца йисна хІинца:
Экзаменаш евлла гІескхьачна
Ийзалахь хабарех нехан,
Юьтур яц яла, я йола.
ХІинцале шозза а еха
Баьхкина, яккха шайн дола...

Ризванан дагах чекхбели
И хаам, шийла кхаь хилла:
«ХІан, хІинца дІадоладелла!
ГІертар бу и Іехо хийла...
ХІун хаьа, да-нана рёза
Хилахь, и нуьцкьах дІалой а...
ХІан-хІа, цхьа сацам бан беза,
Иштта Іахь, сайн ирс ас дойу!..»

— ХІун яздо? Марс-м ца яхна?
Кехат ахь ца язди хенахь, —
Васильев июьлу гІадвахна, —
Я Клара гина-те гІенахь?!

III

Басаршна, лаьминашкахь санна,
Яц кхузахь бІаьсте комаьрша.
Ийзалуш, изьххеташ, халла
Урабийн йистошца яьржа.
Эшаршца екац и зевне,
Я шабарш ца до цо довха.
Я гІалин гІара ю-те зене? —
БІаьстенан аз кхузахь дов-кха...

Хетте а, бѣвсте ю бѣвсте
Миччахъ а, ара хьо валахъ.
Ризван-м цо дуьххъара хьавсти
Москвахъ — кху йоккхачу гѣлахъ.
Тховса, кху кьегинчу сарахъ,
Пушкинна хьалхахъ и лавтта.
Кегийрхой, зезагаш карахъ,
Гулло шайн безаман хьавтта.

Ткъа Поэт, корта оллийна,
Лакхара цаьрга чухьовжуш,
Ойлане ваьлла Іа, тийна.
Моттало, дагахъ цо доьшу
МогІанаш:

«Здравствуй, племя

Младое, незнакомое!..»

Го цунна яьржинна гена
Москва — ша вина кхерч хьоме...

ДагадогІу Ризванна шера
Дуьххъара И шена вовзар,
Дийцар Цо туьйранаш шена,
Шеца И, бер санна, ловзар.
И дара цкъа Лукоморьехъ,
Сийначу ножа кІел ловзу
КІант хьостуш хьажаран кІоргехъ,
Тевевьна, Поэта говза
Дийцира шен башха туьйра,
Ризванан дог карзахдоккхуш.
ХІетахъ Цо ханІна нуьйра,
Сатийсамийн новкъа воккхуш...

Цу дийнахъ дуьйна И хета
Гергара массо а ханна,
ПаргІатчу байтех и кхета,
Дайн лаьмнийн илlex а санна...

— Маршалла! Хьо-м кхузахъ хилла,
Со-м хІинцаъ хьалхе а хеташ
ИогІура... Бехк ахъ ма билла,
ГІулкхаш дац тхан цкъа а хедаш! —
Хьавжи йоІ, кІентан дог лалош.
Дехаре и хьажар Кларин
Дацара Ризване лалуш:
— ХІуммаъ дац, хьо-м дика ларий...
ХІинца ахъ авлачу гІур ду-кх.
Доьлхий вай?

— Хетта ма хетта!..

...ХІинца а, гуттар а санна,
Хилира кхийринарг Ризван:
«Бала бин тахна а сайна,
Хуьушехъ хир дуйла изза!..»
Леррина Кларе дІаала
Дагахъ ша оццул ІаІийна
Дешнаш дІадайна, тапъавлла,
Вистхилар доцуш, Іа тийна.

Лиьнера ма-дарра тахна
Дерриг а йоле дІадийца,
Амма дІадели и, доьхна,
Дац карош цхъа а дош хІинца.
Лиьнера безам шен бийца,

Хинццалц ша хьулбина лелла,
Хьарамло лиънера йийца,
Безамна шегара яьлла.

Дог цунна делла лиънера,
Тешаме доттагI и хеташ.
Зарганах дийца лиънера,
Мойттуш и хир ю шех кхеташ.
Дуйьхи и. Теназа дайна
Сел хала цо лехна дешнаш.
Дити цо ца хадеш тай дIа,
КхидIа а Iехо шех тешнарш...

IV

Экзаменаш... Дерриг а цара
Дицдина. СадаIар дац.
«Отелло» ю Iамош кхара,
Монологаш шаръелла яц.
Ткъа кхана сахьт долуш хир ю
Экзамен институтехь.
БIаьргаш а бетташ хьо Iийр ву,
Цхьаь дицлахь, тIаккха ду эхь.

ХIораммо шен-шениг йоьшуш,
Чохь йоккха гIовгIаели.
— ДIадовла! Дац хIара оьшуш, —
Володя тохавели, —
Еза вай рогIана еша
Вовшашна, тIаккха гур ду
ГIалаташ ма-дарра вешан.

— Бакъ боху...

— Со-м реза ву.

— Ризван, хьо вара-кх вайн говза,
Ешахьа цкъа хьайниг ахь.
— Йоьшур ю-кх, ладогIа хьовса,
Баганаш шайн совцалахь:

ПхоялгIа акт, шолгIа сцена.
Иижина Дездемона.
Отелло, хьераваьлла цIенна,
Iа цунна тIехIойттина.

ОТЕЛЛО

И ду сан декхар. И ду. Ца хIутту
ХIай цIена седарчий, шуна хьахо
Цуьнан эхь. ХIаллакьяй дIаяккха!
Ас цуьнан ций Iанор дац,
Я лайл кIайчу, алебастрал шерачу
ДегIа тIе кхевдар вац. Делахь а
И лийр ю, кхин кьинош ца летош.
Серло дIайойур ю, цкъа хьалха — чIурам,
Ткъа тIаккха иза. Стогаран
Серло дIаяйарна цкъа, юха дохковалар а
Бала бац — юха а хьалалато мегар и,
Ткъа хьо ас дIаяйахь, дийначу
Адаман серло, махбоцу Iаламат,
Дуьненчохь карор вац Пхьармат,
Хьо юха къагийта, хьалха ма-хиллара.
Дакьадала дезаш ду зезаг, схьадаьккхича,
Ма хаза хуьлу хьо кхуьучу хенахь!

— Тлехдика! Браво, Отелло!
Синхаам — даггара, бакъ!
— Экзамен лара длаелла,
Дависарг, суна хъан шовкъ!..
Дезац хъан Отеллох лама —
Верриг и хъан цлийца ву.
Иштта ю шун, нохчийн, амал,
Зударшца чорда шу ду.

Виктора, масалш а далош,
Ризванан дог этадо.
Ткъа хларам вац иза лалуш,
Ткъа хлокхо-м шениг члагдо:
— Галат хьо хиларх-м ас хиннца
Тешор ву...

— Тешаве ахь!

— Халкъан цхьа легенда йийций,
Ас хьуна? Ладогалахь...

V

И маца, я мичахь хилла
Билггала хууш стаг вац —
Заманийн мархаш тлехтилла,
Лаьмнашна тосуш тле клац.
Ехаш-лаш хилла, клант кхобуш,
Цхьа нана, ша йиссина.
Кланта, шен ялхийтта кхочуш,
Цуьнга шен да хаьттина:
— Дийцахьа, со вина нана,
Со волу да мичахь ву?

Дийцаза ца яьлла нана:
— Хъан ден цлий хьоь кхойкхуш ду...
Кланта шен туьрах катобхна,
Лехна схьа мостагла шен.
Ткъа вукхо-м, ца хьаьвзаш воьхна,
Букъ берзош:
— Хьайн гуллакх де!

Герз доцу стаг виэ ца велла,
Лаьттачохь витина и,
Длавахна клант, цуьнга аьлла:
— Воккха стаг, ас хьо вिति.

Длаьвшечу матто тлехтоьхна:
— Цуьна-х хьо санна клант ву.
Нагахь ахь ца вехь и, тоьхна,
Хьуна тлехь эхь дуьсур ду!

Вахна клант. Чирхо схьалехна:
Шовданан коьртехь и ла.
Чирхочо-м собарца дехна:
— Езар ю ян езаш схьа...
Сециа клант, юьстах а ваьлла,
Длахьаьжчи — эх! маржа я! —
Йогуш гин, самукьадаьлла,
Шена сил дукхаеза йо!

Когаш клел хьаьвзина латта,
Тоьхна кхо шаьлтанах ка:
Цостур ву, вожор ву, аьтта,
Хинца и, ца хеташ къа!

Цабезам бекхамна глаьтти,
Бларзви и цабезамо.
Амма клант, садетташ, лаьтта —
Сацийна и Безамо!

Хлан-хла, сил езачун дог цо
Дохор дац, ланийна ций.
Вуьтур ву. Шен ала долчо
Аьнд шена, цунах дац сий...
Цу сарахь яхна, бах, маре
Чирхоче сил езна йол.
Клентан дог доьжна, бах, бале,
Хилла шен зезагах бал.

Чирхочо нускал далорца
Кхин бохам нисбелла бах:
Цу буса, кхайкхийна орца,
Лома длабехна, бах, нах.
Шарахь цкъа, бах, иштта хилла
Кьонахийн доьналла зуьйш.
Орцанна хьевелларг хилла,
Бах, циггахь кхиэл а йой, вуьйш.

Кленташа буссехьа ирхо
Хадийна, хаьхкина дой.
Нускалца хьевелла чирхо
Сихвелла, сатосуш гой.
Чирхо длакхачале лома
Глаьттина луьйренан малх.
Хьаьвсина нах цуьнга гоме,
Кхардаме хьаьвсина нах.

— Хьо тлаьхьависина, бере, —
Хлоьттина тхьамда дов дан, —
Вуй тлаьхьависарна кьера,
Вуй кийча талзар хьо лан?
— Бехкен ву, тхьамда, со члогла, —
Дегийна чирхочун аз, —
Дайн ладат дохорна доглу
Талзар тлеонцур ду ас...

Тхьамданийн кхиэл йоца хилла:
— Коьртаха ваккха иза!
Яьккхина шаьлта шен шийла,
Кечвелла чаьлтач кьиза...
Цлеххьана гина, бах, воглуш
Кхин бере, сихвелла сов,
— Длахеца, и вита! — бохуш, —
Цул тлаьхьа висина со!

Хаьттина, бах, тхьамдас цуьнга:
— Схьадийца бахьана ахь,
Хьо хлунда хьевелла? Кхуьнга
Кхаьчначул сов ду хьан иэхь!
— Хлай кьоьжа тхьамданаш, дерриг
Ма-дарра ас дуьйцур ду,
Цул тлаьхьа аш сайна дийриг
Тлеэца кийча а ву...

Сийсара сил дукха еза
Йол йигна сан чирхочо.
Кечвелча, орца а хезна,
Сацийра со ойладо:

«Къоначу нускалца ловза
Ваьлладохь хьелур ву и.
Ткъа хьелахь орцанна тховса,
Гур вац и нускална кхин.

Ша суна санна, сил дукха
Везна-кха цунна иза.
Цунах ша ялахь, лиьр ю-кха
Сил дукха езариг сан!..»
Цундела, езачу цунна
И бохам ца хилийта
Хьевели со чирхочул а,
И таizar сайна дайта!..

Дiатийна тхьамданаш къоьжа,
Цецбаьхна къонахалло.
Адам а тапъаьлла хьоьжу
Хьагийна шех Безамо!

Кхаа дийнахь, кхаа бусий Ийна
Тхьамданаш, къийсамаш беш.
Кхаа дийнахь, кхаа бусий Ийна
Кхеташо, кIентан кхиэл еш.
Эххар а кхиэл схьакхайкхийра:
— Мукъа ву оьзда кIант, хьо!
Ца оьшуш тIаьхьенах кхера,
Низам вай Безаме ло!
Безам, хьайн доьналла лолахь,
Майра кIант, махкана вайн.
Хьо санна кIентий вайн ломахь
Кхиар ду доккха ирс дайн.

Адамийн маьхьарий девлла:
— Декъала хуьлда, кIант, хьо!
— Безам Цабезамал тоьлла!
— Ларвойла Безамо хьо!..

VI

«Экзамен! Экзамен!» — хьечу
Ов детташ, еана тIе,
«Кхане» а хIинца схьакхечи —
Июнaн ткьей шолгIа де.
ХIинца а, селхана санна,
ТIетаьIна бохкура уьш.
Муьлхачо хIун йоьшу хьанна
Къаьстар ду, кхоь хилча луьйш!

Хеттарш деш, хаарш шайн телли,
Iамийнарг карладехи.
— ХIан, хIинца-м цхьайтта а дели,
Кечлойша, хан яц вайн кхин!
— Сих ма ло, Ийр дац вай деха,
Чай а ас кхехкийна ду.
— Володин цхьа пазат леа
Дезий ца хууш хьо ву?!
— Шун цкъа а хIума ца йовший?..
Кечбели. Чай а мели.
Забаршца, хьийзабеш вовшийн,
Уьш баха арабевли.

Арбатан майдана кхочуш,
Цецбевлла, севцира уьш.

Ерриг а майда д'алоцуш,
Гулделла адам ду гуш.

Іадийча санна нах лаьтта,
Ладог'Іна радного.

— Х'Іун хилла? — Ризвана хаьтти.

Куьг ластий жимчу стага.

— Алийша, х'Іун хилла? Ч'Іог'Іа...

— Ладог'Іа...

— Шарвели хьо-м!..

— Ладог'Іа...

— Х'Іай нах, ладог'Іа!

— Молотов к'амел деш...

— Т'Іом!..

Ризванан цакхетар дойуш,

Дагах чекхдели и дош.

Х'яалах'яаьжчи и, корта ойуш,

Радион кад бу бегош:

«...Тахна диь долуш Іуьйранна,

Ц'Іехх'яана, т'Іом ца х'яебеш,

Германии б'Іо вайн дозаьна

Т'Іелетта, тешнабехк беш...

...Вайн г'Іуллакх — и вай лардийр ду —

Бак'ьонан г'Іуллакх и ду.

Мостаг'Іа вохийна хир ву,

Толам а вай боккхур бу».

«Бак'ь ду-кх и... Бак'ь хилла дели! —

Ойлано деттара ов, —

Чекхдели, дерриг чекхдели.

Х'Іинца шадерриг а дов!..»

Цу сох'ята х'яаьвзи кхин ойла:

Хиьний-те х'Іара тхан цах'ь?

Хаац хир дуй а кхин гойла...

Иэх'ь ма ду юьстах со Іах'ь...»

— Цк'яа институте д'Іакхача
Дезара...

— Кхуьр ду вай.

— Экзамен вешан д'Іаяьлча...

— Виктор, ах'ь х'Іун дуьйцу, х'Іай?

И дац вайн коьртаниг х'Іинца...

— Х'Іинца вайн экзамен — т'Іом!

— Дезар ду дерриг а хийца...

— Цунах ца кхеташ вац со-м...

..Шиь долуш ГИТИСан кертах'ь

Митинге гулбира х'Іорш.

«Фронте!» — и Ризванан коьртех'ь

Х'яаьвзина х'яалхара дош.

Профессорш. Студенташ. Долий

К'яамелаш — уьш доца ду.

Чекхдоккху х'Іораммо, олий:

— Фронтана кийча со ву!

— Вай цх'яаьний яздала деза

Дерриш а ополчене.

Цунна ша мел волчо реза

Куьйгаш шайн х'яалаайде!

Ирхлести куыйгаш цхьабосса.
Маьхьарий:

— ДIаязвe co!

— Массо ву хууш топ кхосса!

ДIаязде дерриш а тхо!

Чекхдаьккхи райвоенкоман

Векало:

— Ополчене!

Ткьа цхьабарш — студенташ кьона —

ДIаязбе истреббате!..

БОЪАЛГIА КОРГА

I

Аренгахь санна яц хуьлуш,
ХIюккхузахь бIаьстенаш йоца —
Шен хеннахь кьаста ца туьгуш,
Гуьйренан мур а чулоцу.
Хенан чкьург йитина керча,
Дагардеш сентябран денош,
БIаьсте кху ламанах хьерча,
ТогIешка зезагаш Iенош.
Кьора ду, бIаьрзе ду Iалам
Адамнйн орцанна гIатта.
Цабевзаш бохам, я бала,
Горга-лам бендоцуш лаьтта...

Зарган Iа диллинчу корехь,
Ойлане лаьмнашка хьоьжуш.
Итт шарахь дешначу школехь
Ю хIинца ненан мотт хьоьхуш.
«Дерриг — ма-хиллара хьалха, —
Ойлаеш лаьтта и тийна, —
Ца кхиьна басах шайн талха,
Лаьмнаш ду хIинца а сийна...

Тіом... Хіинца кхозлагІчу беттан
Денош а діадуйладелла,
Тешнабехк барца тіелетта,
Фашисташ чухецабелла...»
Кхетац и — муха нисделла
Оццул мохк цара діалоцуш?
Хіан-хіа, тіом Ціен Эскар тоьлла
Боьрзур бу діа, шеко йоцуш...

Байттамал, дерриг а дуьйхи,
Хийла цо хьистина ойла
Морцуш, цу тіамо топ туьйхи. —
Хіаллак и болийнарг войла!
Ткьа хіинца беккьа цхьа хьегам
Бисина, кхин мел дерг доьхна,
Эрна байн цо бина кечам —
Институт хіинца ца йоьгіна.

Лиьнера шен Ризван волччохь
Деша а, яха а цунна,
Ткьа хіинца... Дог ду сов холчохь, —
Сагатлуш сил везачунна.
Мичахь ву? Хіун деш ву-техьа?
Кехат дац, дац хабар цхьа а.
Москвахь, я фронтехь ву-техьа?
Гур вуй-те цунна кхин цкьа а?..

Кхузахь а хир дац кхин атта,
Денна а самукьа кьийлуш.
Ярташ а яссалуш лаьтта,
Кегийрхой эскаре кхуьйлуш.

Вац эвлахь висина хіинца
Ризванан доттагІех цхьа а,
Ткьа Эльдар — иза-м кхийнийца
Чов хила... Тарло ціа ван а...

Хьехархо... Ларор юй-техьа?
Хаац-кха... Хіинца бен школа
Чекх а ца яьккхина. ГІеххьа
Хан оьшу цу балхах йола.
Хіуммаь дац! Лараян еза,
Йиш юй ткьа сан хержа белхаш?!
Тіедеьнарг, цахиларх реза,
Лан деза, елхаь ца йоьлхуш...
Нислуш дац дерриг ма-хетта,
Шен аьтту ца хоьржу вонехь.
Эскаре баханчийн метта
Хьехархой ма оьшу школехь...

II

ЧІагІлуш бу малхбузехьара
Схьахьоькху цІеран мох тіеттіа.
ДІакхойкхуш кьийсаман ара,
Хіораннан ков а цо детта.
Кху нохчийн лаьмнашка хіинца
Кхечи шовкь, айам а мехкан.
Кхузахь а кхин болар ийци
Дахаро — хіора де кхехка.

Кхузахь а фронтана делла
Дерриг а, кьинхьегам хастош.
Кхузахь а керланиг денна

Къастарш ду, массанхъа — къастарш.
Кхузахъ а самукъа дайна,
Яххъаш тlехъ Индагlаш дебош,
Кхузахъ а наноша лайна
Хьалхарчу тезетийн денош...

...Веданыхъ, массанхъа санна,
Гулъеш ю коч-кетар йовха —
Совгlат деш, догlучу lаьнна
Яххийта бlаьхошна юха.
Ша кегийрхошлахъ и болам
Баржийнарг хиларе терра,
Зарганна и комсомоло,
Декхар деш, тlедиллинера.

Ерриг шен мукъа хан хlинца
Заргана цунна дlалора,
Хlора а цlийнехъ и дийца
Кlорда а цунна ца дора.
Мехкарий-нийсархой тховса
И йолчохъ lара гулбелла:
Баьхкина уьш тlаргlа хьовзо,
Юьртарчу наха схьабелла.

Баьхки чу, цхьацца схьавогlуш,
Кlентий а, хьнйзабеш вовшийн.
Мехкарий баьрчехъа бохуш,
Могlа бин, дуьхъала ховшуш.
— Хlан, хlинца бу-кх хlара белхий!
— Хьовсийша, моьттура хьанна...
— Сакъера-м мегар ду, белхан

Ледарло ца йнчахъана!
Кху масех дийнахъ катоха
Деза вай — посылка ер ю.
Каранаш, пазаташ йовха
Дlакхаьчча, бlаьхоша эр ду:
«Баркалла, мехкарий! Хlинца
Дац хала фашистех лета —
Шун куьйгийн йовхо — тхан цlийца,
Шун безам — дегнашчохъ летта!»

— Ца хууш юй тlаккха ала,
Хилла хьо нах бацо говза!
— Зарган, хьо шек а ма яла,
Ледарло йийр яц вай тховса!
Кегий нах, самукъадолий,
Дlатое, шайн махорка уьйзуш.
Мехкарша шайн эшарш йолий,
Сихийинна урчакхаш хьийзош:

Германин тlом болабелча,
Тоепийн тата дийла доьлча,
Кху сан кийра цlе ма юьйлу,
Ваша тlамехъ волу дела.

Ваша тlамехъ волу йиша,
Хьо ма елха хьайн вешина.
И хьан ваша цlа вогlур ву,
И ван воцчо хlун дан деза?

Йо дела, велара сан,
Везан дела, велара сан,
Кхана тlаме вуьгу бохуш,
Нанас винарг велара сан...

— Зарган чохь юй, Зулай? — аьлла,
Почтальон кетла хьотти,
Ловъаьлла, дагах цѣ яьлла,
Зарган а арахаьди.

«Кехат ду!.. ХIун деа-те цо?» —
Йоккхаер кхерамах ийн,
Сел хьежна кехат схьаэца
Кховдийна куьг а дегий.

Схьаййци: «Цуьнгара! Дийна! —
Йоьлан сапаргагдели, —
Кхаа баттахь ца яздеш Ийна...
Хуур ду-кх, хуур ду-кх и!..»
Эхьхетта нанна гуш деша,
Ца оьшуш кхин цхьа а теш,
И едда иккхи шайн беша,
Почтальон тергал ца еш.

«Маршалла, сан безам, хьоьга,
Маршалла даггара сан.
ЧIогIа кху кехатах хьоьгу:
Кхунах куьг кхетар ду хьан!
Хьоьгу со — хьан нуьре бIаьргаш
Совцур бу кху кехат тIехь...
ХIара могIнаш, доьху, ца кхаьрдаш
Дешалахь, сан зезаг, ахь.

Варий, со осал ма лара,
Ма мотта латкъам ас бо.

Атта лов ас хIара аре,
Декхар сайн кхочуш ас до...
Доьху ас, ца яздеш Iарна
Бехк суна ма биллалахь.
Йицъелла, я мало ярна
Со Ийна ма мотталахь.

Июнан чаккхенехь дуйьна
Гуьйре тIекхаччалца тхо
Истбатехь гIуллакхдеш Ийна,
Ас хIинца кхетор ю хьо:
Тхан коьрта Iалашо, декхар —
Патрулан гIуллакхаш дар,
Шпионаш, ямартхой лецар,
Диверсех гIала ларьяр.

Хьуьхьдоьлла уьдура денош,
Iамадеш тхо хало лан.
Буьйсанна ха деш тхо лелаш,
Набарна яцара хан.
Ткъа хIинца-м фронтехь тхо лору —
Москвана тIекхаьчна и.
Кхеташ ву тхox хIинца хIора —
Юхадовла меттиг бац кхин!

Кьийсамехь вожа а хIора
Тахана кийча тхox ву,
Карор бу ницкъ тхуна, гIора
Фашисташ совцалур бу.
Володя, Виктор а — хьалха
Яздина царшиннах ас —

Соьца ву. Ца хета цхьалха,
Кхолламна ца до ас арз.

Дац оьшуш хIумма а суна,
Кхузахь тхо сов дика Ia,
Деллахь а, сахьийза хьуна,
Даим а ойлайо хьан.
Нагахь сан кехат дан хьелахь,
Ца оьшу сагатдан хьайн.
Вайн ирсах теший хьо Iелахь,
Безам шел ма беллахь вайн...»

IV

Собранехь хьеелла йогIу
Зарган шайн учахь дIатийн:
«Тховса мел кьегина богу
Дадин чиркх... Хьеший бу-те?
Чуйолу. Зулай, сихьелла,
Юучунна етталуш ю.
— ХIай йоI, хIай, хьо мичахь лела?»
Хьеший-м бац?

— Баккхий нах бу...

— Уьш лаа баьркиний-техьа,
Юха а захало-м дац?!
— Дера, ду... Суна гIо дехьа.
Эрна ду-кх, сох нус хир яц!..

Дехьа чохь-м, баьрчче а бевлла,
Ia «хьеший». Гиллакх лардеш,

Хан юкьайоллалца мелла,
ГIуллакх схьа ца хьахадеш.
Маьрклажан ламаз дIадели,
Вирд даьккхи, доIа а дин.
ЧIепалгаш диьна а бевли,
КIорддолца чай а мели.
ГIамах а дийцира деха,
Тезеташ дагарди мел.
Бетара — «дикачу нехан»
Тхьамдас дIадолий кьамел:

— Эти, хьо билггал ву хууш
ХIун дахьаш даьркина тхо...
Гергарло шун хила лууш
Ву-кх Дурда... Кхеташ вуй хьо?
Хьалха а, бах, ша хьахийна
Хьобга и. Гой хьуна, кхин
ЙоI яло реза ца хилла
КIант цуьнан. Хуьлуш ду-кх и...

Кхераме, чолхе ю зама,
Хиндериг хууш стаг вац.
Маццаь цкьа цIентIера яла
Ца дезаш хьан йоI а яц.
ДурдагIар ас хьуна бийца
Ца оьшу — бевзаш хьо ву.
Тайпа ду, тукхам ду дийца,
Тоьллачу цIийнан нах бу...

Дукха хан ю юьртда и лела,
Лоруш ву и Iедало.

Шена дан луъчунна мелла
 Гуллакх а цуьнга дало...
 — Бехк сайна ца биллар доьху,
 Юкъах хьо ваккхарна ас.
 Уьш бевзадела ас боху,
 Дац ала цхьана а дас...
 Дурда-м сан хьаша ву воккха,
 Оьшуш дац дийца а вай.
 КӀентий а бу — Мовсар, Докка...
 — Мовсар ву-кх нуц хинверг вайн!
 — Тхан дай а хилла бу бевзаш,
 Орам а цхьаь болуш шайн.
 Гергарло-м соь вац ца дезаш,
 Лахара ца хета сайл...

Шу лоруш массо а ханна
 Хилла со — къайле и яц,
 Амма сан, хьалха а санна,
 Тховса а дала жоп дац...
 — Сих ма ло! Iедал ду нохчийн
 Иохуш йоI, кхиъча шен воI.
 Оьзда ду, декхар ду ехча,
 ДIаялар дас а шен йоI!

— И гIиллакх нахалахь лела, —
 Дош луш ду ишттачохь дас.
 ХIетте а, теш лоцуш дела,
 Жоп иштта ло хьуна ас:
 Цхьаь бен тхан боцу етт беха,
 Божлара дин беха сан, —
 Ойланаш ца еш кхин еха,

ДIалур бу ас, сий деш хьан...
 Амма йоI... Яьлла и кхиьна,
 Шен ойла, сатийсам шен.
 Дуьхьал вац йодахь ша, лиьна,
 Ца лаахь — бакьо яц ден...

Хиьна кхин дийца ца оьший,
 Къамел шайн кхин дах ца деш,
 ДIабаха сихбели хьеший,
 ХIусамдайн Iодика еш...

V

Суьйренаш хIинца цхьа гIийла
 ХIуьтту кху шовданан йисте.
 Кьоначийн самукъа тийна,
 Гуллац кхин безам шайн листа.
 Саоьзда мехкарий беха
 Ца соьцу кху йистехь хIинца:
 Генахь бу кӀентий схьахьеха,
 Кхузахь шайн дагара дийца.
 Яхьйолу кӀентий — уьш генна
 ДIабахна ларбан шайн безам,
 ГIаьттича кьизалла девнна,
 Лиьна ган дуьне а деса.

...Зарганна, кIудал хих юьзна,
 ХьалатаьIча гин лаьтта Мовсар.
 — Со-м башха гIаьхьа ца висна,
 Къамел ду сан хьоь дан тховса!..
 «ХIан, хIара мичара вели?!

Хьо вара-кх хЮккхузахь оьшуш...»
Мовсаре-м цо иштта эли:
— Йиш яц сан — нана ю хьобжуш...

— Собарде, хьейийр яц ас хьо...
— ХІун дийца воллу хьо соьга?
— Куралла ярах а дас хьан,
Ас ловзавойтур вац хьобга!
— Мовсар, ахь хІун дуьйцу?..

— Собар!

Соьгахь ю рагІ хІинца ала.
Хаалахь, соьца шун забар
Чекхьер яц. Витахь со дала...

— ХІун забар? Ахь дуьйцург суна
Кхеташ дац...

— Іовдал ву моттахь...

Со Дурдин Мовсар вац хьуна,
Со воцчу кІанте хьо йодахь!
ХІинццалц со гІиртира лардан
Шуьца вайн дайх дисна гІиллакх,
Ткъа хьо... Хьо мелхо а, кхардан
Йоллу сох... НеІалат хуьлда-кх
ВорхІе а сан дена, нагахь
Дохко-ма хьо а ца ялахь!

— Ма алахь цахилларг дагахь,
Ер ю-кх со дохко а ялахь!

Доху ас, Іадда со йита,
Хьо везаш ца хилча суна!
Ткъа нагахь нуьцкъах со йига
Хьо гІертахь — и хир дац хьуна.
Майралла фронтехь ахь кьовса! —
Зарган, шен кІудал схьаэцна,
Лайттахохь витина Мовсар,
Яхара, курра куьг тесна...

I

Европан пхъалгІанийн хъаъттахъ
Туьйсинчу ницкъаца шен
Россин дог хъаша чухъаьдда
Фашизман тІеман машен.
Дукха хан ю Москва йоьжна
ЧІиркъечу фюрерна гун.
ХІинца цо тІехецна, тешна,
Мокха дарц — буьрса «Тайфун».¹

Аьллера, и планаш хІиттош,
Гитлера, мохаеьна, цкъа:
«ХІорд хир бу, тулгІеш а гІиттош,
Лаьттачохъ Москва хІинца.
Цу хІордо цивилизацех,
Йишйоцуш кхин бІаьрга ган,
И большевикийн столица
Хьулиййр ю, деш цунах гІаи!»

Малхбузен столицаш санна,
Моьттура южур ю и.

¹ «Тайфун» — Москва дІалацаран план.

Цундела йиллинчу ханна
ХІумма а шек ца хили.
Амма ца хиллера атта
Кхочушъян и «Тайфун»-план!
Лелхара, догура латта,
Іадавеш Гудериан!¹

Некъ-м богу кьизаллин цІергахъ,
Некъ бац — ю жоьжахати!
Москва ю хІинца сов гергахъ —
Турмалца шера го и.
Герга мел кхечи-м хиллера
Гена и. Базбелла ког,
Йисина чаккхарьаш лера
Ваьллера хІинца фон Бок.²

Дависарг, гена а яц и —
Кхачалур ву цига гІаш.
Гена яц, амма, некъ лаьцна,
Сацаме Жуков ву Іаш!
Некъ лаьцна, юха ца вала,
Дегнийн пен дуьхьал хІоттош.
Москва ша дІалур яц аьлла,
Делла цо махкана дош...

Москва-м ю, зу санна, юса
Елла Іаш, и кхерам гуш,

¹ Гудериан — фашистийн 2-чу танкови эскаран командующи.

² Инарла-фельдмаршал фон Бок — фашистийн «Центр» цІе йолу эскарийн группан командующи.

Тембоцуш дийнахъ, я буса,
Толамна дерриг дIалуш.
Москва-ма айелла лаьтта,
Иожа и дагахъ а яц.
Даймехкан сийлахъчу хьаьтта
МостагIчо ког ловзур бац!

Берриг а Мохк цуьнга хьоьжу:
Лаьтташ ю! Дийна и ю!
Берриг а Мохк цунах теша —
МостагIа цо сацор ву!..

II

Анаюх кхолийна, боккха
Бода бу Москвана тIе
Схьатекхаш. ГIерта и мокха
Бода-дари седанан цIе
ДIаяйа даимна вайна,
Амма и яйалур яц:
Хийла мох, буьрса дохк лайна
Кремлан пен харцалур бац!

Акхачу ардангах акха
ГIевттира майра кIентий,
ГIевттира Мохк паргIатбаккха,
Лардан шайн Даймехкан сий.

ГIаьттира Доватор, Плиев,
Тарраш тIехъ лепадеш ткьес,
ГIевттира бIаьхой Панфиловн,
Танкашна ца гайта кIес.
Политрук Клочков Василий
ГIаьттира:

— Юхадовла
Меттиг бац, йоккха Росси мел
Елахъ а — тIехьахъ Москва!

★ ★ ★

...Баганан диттийн пенашна
Юккьех дIа шен кьайлазе
Хьаьдда дIо юькьчу хьаннашла
Волоколамскан шоссе.
Сатоссуш кхуза схьакхачна
Москвара ополченцаш.
Ца кхнъна «бен» кечбан шаьшна,
ГIелбелла некъ бина гIаш.

Серса тIе догIа, лайх ийна,
Дазделла тIуьна чоьэш
— ТIейци вай кхузахъ шийла!..
— ЭхI, кIентий, дависа-кх пеш
Елхъара, лато цIе йоккха! —
Забарш йо бIаьхоша шайн, —
— Мегар вац, Виктор, хьо тIаккха,

Цул окоп ахка ахь хьайн!..
— Тхан «Бухла» кухни чохь хьийза
Темина, юург кечъеш,
Цундела хлинца сахьйза,
Гуш йоцуш шен хьоме пеш!
— Ас-м цунах ца йина къайле,
Я цхьаннах ца хета эхь.
«Онегин», бага хьайн къовлий,
Цкъа беле болх байта ахь!

— Дера, дац хлара ахка атта-х,
Кху догӀнехь, сихдина сел!
Ризвана тӀуьначу лаьттах
Дегаза тӀуьтту шен бел.
— Хлара ю и «Хьалхара аса»?
Дац хлуммаъ хезаш, я гуш!
— Ца бина набаран хьаса...
— Ахка ахь, дукха ца луйш.
— Охку вай, цӀе яьлча санна, —
Ризвана шен латкъам бо, —
Кху уро гӀо дийр ду хьанна?
ХӀокхара вай хьийзадо...
ХӀун оьшу хлара хатт кего?!
Амма ца елира хан —
Долийра, ткъес детташ, дего
Латта. Кхин меттахакъан
Йишйоцуш, тӀуьначу хоршахь
Дийзира Ризванан Іан.

«Иштта схьа тӀеетташ хӀорш Іахь,
Ницкъ хьенан кхочур бу лан?..» —
Кхерамо извина лаьттах,
Дицделла мел дерг а кхин,
Іиллира, ца ваьхьаш гӀатта
Лелхарш дӀатийча а и...

III

...Ши нана Лаьтта тӀехь еха.
Шина ненан цхьацца клант ву...
Шен клентан ирсал сов леа
Дуьненчохь ненан хӀун ду?
Шина клентан ши нана еха
Исбаьхьчу кху лаьтта тӀехь:
Цхьаъ нохчийн лаьмнашкахь еха,
ШоллагӀниг — Рейнан йистехь.
Яц и шиъ вовшашна евзаш,
Я вовшийн юй хууш яц.
Ткъа ши клант-м кхуьура ловзуш,
ОьгӀазло царшингахь яц.
Ши клант ву шина нанас кхобуш,
Дерриг а царшинна луш.
Ши клант ву шина нанас кхобуш,
Царшингахь шайн ирс а гуш.

Ши нана хьобжура маьрша
Хьомечу клентийн бӀаьрӀа:
Цхьаьннан ши бӀаьрг бара Іаьржа,
Вукхуьнан — сийна бара.

Мацаллех, шелонах ларвеш,
Буйсанна набарш ца еш,
Йовдура хан, гленах тарлуш,
Ши нана йоккхасеш...

Шина ненан ший а клант кхиъна,
Дегнашкахъ — дахаран йиш.
Ши нана-м гелъелла хиъна,
Ледадеш дуъра блаърхиш.
Дан амал дац шина ненан,
Вац орцах вала цхъа да:
Къизачу замано гена
Кхайкхина кленташка дла.

Ши нана йитина йовлхуш,
Кленташа къиза некъ бо:
Ши нана йитина йовлхуш,
Вовшашна южалла хьо!
Хлан-хла, вац, шаъшшинна лиъна,
Глаъттина вовшах лата.
Ца воьду бекхамна биъна
Шаъшшиннан дуй кхочушбан.

Цхъаъ кхиъна Кавказан ломахъ,
Ткъа важа — Рейнан йистехъ.
Хъаъжна вац вовшашка гоме,
Ца дина вовшашна эхъ.
Вевзаш, я гина царшинна

Вац вовшийн, ца хезна це —
Хъерабаьлла некъ хьо царшимма
Дуьхъ-дуьхъал вовшашна те...

* * *

...Хлоккхузахъ доьгIна-кха кхачо
Некъ церан — хIинца и го:
Цхъаъ гIерта Москва чу кхача,
Ткъа вукхо — иза ларйо!
ХIаъа, и кхузахъ чекхйолу
ТIекхача йисина юкъ.
Хууш дац хъенан кадолу,
Муьлхачун хедар бу некъ...

Ши клант ву дуьхъ-дуьхъал воьдуш,
Шиннен а карахъ герз ду.
Ши клант ву дуьхъ-дуьхъал воьдуш,
Шиннен а пIелг лаг тIехъ бу...

IV

Фронтерчу шен дахарх меллаъ
Воьллера хIинца Ризван а.
Дезнера, ша-шел а тоьлла,
Кхераман миноташ лан а.
Яккхийчу тоьпнийн дур девзи,
Ву минаш угIуш а хезна,
ЦIеххъана тIехула хъаъвзий,
Кеманаш, дIалачкъа дезна.

Делахь а, кхолламна шен и
 Вац леткъаш — муьлххачу вонехь
 Володей, Викторрий — ший а
 Цуьнца ву, ву цхьаьна взводехь.
 Хетте а, тахана хилларг —
 Ца лаьа х'инца а теша —
 Д'о лайлахь ваьржина Юьллург
 Кхуо вийна!.. Дог, Гийжаш, лиэша...

...Сов шийла еара Юьйре,
 Малх г'оттуш берриг ц'ийх буьзна. —
 Ризванан Юьйренсх уре
 Ирчаниг — цо и лаг оьзна...
 Ц'еххьана, стигланаш 'адош,
 Ткъес тоьхна, дегийра латта.
 Юха а дошан ц'е 'анош,
 Йитти т'е, ца вуьтуш г'атта.

Шина сохьтехь Иллира лайлахь
 И, дохуш лаьттана барташ.
 Кхетар ву цунах ша лайнехь
 Иштта де атта, ца кхаьрдаш.
 Эххар, чекхбаьлча арткечам,
 Фашистийн танкаш чухьаьвди.
 «Х'ара йог'ург суна а кхечи!» —
 Ризвана граната 'аьвди.

Юьллучохь, айвелла жимма,
 Хьоьжу и х'инца «шечуьнга».
 Кхин д'аса ца хьаьвзаш, шийла
 З'енаш а ц'ийзош, танк кхунна

Нийсса т'ейог'лу, лам санна.
 Ризванна шарал яхьелла
 Масехчу минотан ханна
 Дагалецам хьаьвзи, сихбелла.

Ойланийн экран т'ехь керчи
 Хиллацийн хроникан кадраш:
 Кхечи и шен лаьмнийн кхерча,
 Бераллехь иди, ца к'адлуш.
 Дех-ненах, доттаг'ех хьаьрчи,
 Леци нур Зарганан б'аьргийн.
 «Х'иттор дац ас шу юьхь'аьржа!» —
 Сацам беш, эли цо цаьрга...

Ткъа 'аьржа танк-м х'инца кхунна
 Йог'ура улло т'екхачна.
 Дац орца т'екхача цунна —
 Лаьттах д'аэвийр ву, хьаьшна!..
 Амма и, дег'I нисдеш, х'оьтти
 Буьрсачу экханна хьалха.
 Ластий цо граната... Г'аьтти
 'аьржа к'ур:

«Хьошур вац, хьаха!»

Буьрса танк сеци, б'арзъелла,
 Ша-шена гуо боккхуш кхузза.
 Ризвана-м цунна, сихвелла,
 Шозлаг'а граната кхуссу...
 Ц'еххьана танка т'ехьара
 Цхьа кьона немцо схьаэккха.
 «Кхуьнцаь со ларавахьара...» —
 Ризван шен ойла чекхьяккха

Ца кхии — фашист чухъаьдда
ВогIура — лекха, сов оза...
Ризванна-м дацара атта
Дуьххъара стаг виэн лаг оза...

* * *

...Бакъхили. Некъ кхузахъ кхачий,
ХIуттушехъ дуьхъ-дуьхъал вовшийн.
Цхъаь гIоьрти Москва чу кхача,
Ткъа вукхо тоьхна, и вожий!
Бакъхили. Ши кIант шина ненан
Дуьххъара гин кхузахъ вовшийн.
Цхъаь вуьйжи... Генарчу Рейнан
Иистерчу ненан дог Iовжий...

V

Атака чекхъели. Аре
Тийналло леци дIа ханна.
Ризван ша хиъначохъ Iара,
Хиллариг луьстуш, гIан санна.
Бакъду и, ца лаарх теша —
ДIо Iуьллург, тIамарш а тесна,
Кхуо вийна!... Юх-юха хъежа
Цабевза ницкъ Iеткъаш, дезна,
Васт цуьнан дуьхъала лаьтта.
Дицлур дац, ша мел ву днийна,
Цецвалар, цакхетар, хаттар
Чохъ летта и бIаьргаш сийна...

Кхуо вийна!... Шен куьйга вийна
ДIо Iуьллург шийлачу лай тIехъ.
Схъавеьнарг шена тIе дийна
Ша вожор кхуо муха лай-те?!
Хала ду, ца лаьа кхунна
ТIелаца стаг вийна бохург.
Ма дагахъ дацар-кх и кхунна,
Ма иза дацар-кх кхуо лоьхург!..

Бакъду и... Стаг вийн шен куьйга,
КIант вийн кхуо — нийсархо ханна.
Хир ю-кх цIахъ пана а цуьнга
Хьоьжуш Iаш, кхуьнниг а санна!..
Шен куьйга некъ цуьнан хадий,
Лаг оьзна, хадий сов атта.
Стаг вийн кхуо. Цхъа кхоллам хадий,
Цхъа адам дожий, ца гIатта...

Цхъа дуьне дохий кхуо дийнна,
Юхаметта хIотто йишйоцуш.
Дийнна цхъа дуьне кхуо дийна,
Кхин юха дендан йишйоцуш.
Цхъа сирла малх хIокхо бийна,
Стогарах, хIупъаьлла, байи.
Иийн хIокхо цхъа стигал сийна,
Кхин лакхахъ ца яржа яй и...

Юха а кхин ойла хъаьвзи:
Ризванан: «Вийнехъ, бакъ вийна!

Ма-дарра дийцича-м, хьовса,
Ииш ярий вита и дийна?! —
Иза а вогура хьаьдда
Суна тле — со вен, кадалахь!
Ткьа со тен везара ладда,
Суо вьйтуш?! И-х, цу тле далахь,
Фашист ву! Мостаг! ас вийна,
Кхочушдеш салтечун декхар!
Вуьтур вац тлехьачнарг дийна,
Дегор дац куьг кхин, беш бесхам!..

Кхайкхина балийна хьеший
Бац уьш, ас гиллакхаш лелон.
Баьхкина Даймохк сан хьеша,
Халкье сан хлоттаян гелело!..» —
Ризван, глехь сапарг!ат даьлла,
Глаьттина, накьостий болчу
Вахара, уллох тлехваьлла,
Ца хьожуш кхин фашист волчу.

Вац и ша хинццалц схьа хилларг —
Яхчало блаьхочун амал.
Герта и, ца хьийзош хилла,
Мостаг!ий хиллакбан лама...

VI

Маьрклажан боданца йог!у
Блаьхошна садала хан:
Озало фашисташ члог!а
Буйсанна меттахьан.

Зангйовлий, яглахь а хинца
Буйсанаш, глора а йой,
Луур ма-дацара хийца
Цхьанна а денойх уьш. Гой,
Буйсане сатосу, кладлахь,
Мацлахь а — хлума яа.
Буйсано таро ло наггахь
Цхьана-шина сохьтехь наб ян...

Тховса а, гуттар а санна,
Цхьаьна ву кхо доттаг! Сов
Хала де чекхдаьлла. Хьанна
Мьоттура, атталла, чов
Ца хуьлуш, буйсур бу дийна!
— Кхера ца оьшу вай кхоь:
Хинца а даш ца лалийна
Вай кхаанна ботта кхо хлоь!

— Володя, хьо-м ву-кхи бакьлуйш,
Делахь а, цхьа шеко ю:
Хууш дуй-те ловдал хлоьнаш
Шаьш хьанна доьттина ду?!
— Давалахь, вай-м забарш йора,
Виктор, сан дагахь ду кхин:
Хлора а вожа тарлора
Вайх тахна... Де тлехтили...
Вай дуьтуш тлехтили, тоьлуш
Дацахь а эгначел вай...

Амма ю кхане а...

— Кхоьруш

Дуй тлаккха хлумма а вай?!

— И дац и. Володя, осал
Вай хир ду ца боху ас...
Декхаран йозалла оза
Еза вай, ца хирриг вас...

— И-м бакъду...

— Ризван, хъайи декхар
Техдика кхочушдо ахъ:
Танк йохий, дожий цхъа экха, —
Орден ахъ «лийча ца яхъ!...»
— И-м халниг дацара, мийла
Таро ю-кх хилахъ и бакъ.
Ас динарг-м хIуммаъ дац, хийла
Хир ву сол совгIатна хъакъ...
— Нийса ду, Ризван, хъо бакъ ву —
КлочковIар кIезиг вайн бац.

Делахъ а, хъуна а хъакъ ю
Цхъа орден.

— Со-м дуьхъал вац!...
Коьртаниг ду, кIентий, лахкар
Фашисташ кхузара дIа.
Коьртаниг ду, кIентий, латтар
Столица — сийлахъ Москва!...
Васильев гIаьтти, партъаьлла:
— Вайн къамел дерзор ду ас.
Коьртаниг шен хеннахъ аьлла
Лермонтовс, ладогIа аш:

...И молвил он, сверкнув очами:
«Ребята! не Москва ль за нами?
Умремте ж под Москвой,
Как наши братья умирали!»
И умереть мы обещали,
И клятву верности сдержали
Мы в Бородинский бой.*

* Эли цо бIаьргаш а къегош:
«КIентий, Москва вайна тIехъа.
Лийр ду вай Москва а ларъеш.
Вайн всжарий ма-баллара!»
Юха ца довла оха дуй бичра,
И дуй оха лар а бира.
Бородински тIамехъ,

Т о д а з а г о ч д а р

ЯЛХАЛГИА КОРТА

I

Малхбузен пачхьалкхаш хьаьшна,
Малхбале дерзийна болар,
Фашисташ Москва кIел кхачна,
Ган кхузахь шайн герзан толар.
Амма и болар лагIделла,
«Тайфун»-дарц догIура тийна.
Дуьне-м Ia цец-акъ а даьлла:
«Хьовсийша: Москва ю дийна!»

Дийна ю! И ларьеш лаьтта
Дегнийн пен, харцалур боцу!
Дийна ю! И йохьеш летта
Дегнийн цIе, яйалур йоцу!
Дийна ю. Цо майра къуьйсу,
Берриг а Мохк орцахбаьлла.
Герз цунна Уралю туьйси,
Сибирю бIаьхой шен белла.

Чекхдели! Товар ду хIинца,
Товар ду дуьхьал и летар.
Хан кхечи: болало хIинца
Керла мур — Москва тIелетар!..

* * *

Кху шарахь къаьсттина шийла
Деьна Ia. Дац цуьрриг атта
Окопа чохь хеба милла,
Йишйоцуш ма-лиьн гIатта.
— Ма шийла ю-кха, мел готта
Вайн хIусам!..

— Ахь-м забар йора,
Атаке мукьне а гIовтта
Эр дац-те, дале вайн гIора!..

Вуй-техьа цхьа а стаг ала:
Иштта вай маццалц Iер-теша?
— Виктор, хьо шек а ма вала,
Дезар дац вайн деха хьежа.
Кестта дIадолор ду «гIуллакх»,
Йицлур ю шело а тIаккха.
— Дависарг, бакъ иза хилла-кх...
— Бакъхилахь, кхаь бу-кх и боккха!..

— Ма мотта, дац шуна эрна
Техника вайна тIеозар...
— И-м бакъду.

— Эскарш а керла!..
Билггала фрицашна «ловзар»
Кечдеш ду, яц цуьнан шеко.
— Сибирхой кхачна бах. Царна
ХIуммаь яц хIара вайн шело:
Ийр бац уьш, хебаш, вай санна!..

— Володя, хьох-м, вай бакълийча,
Доглура «сибирхо» ала.
Сибиран дозанехъ хилча
Хьо вина Зыряновск глала!
Ткъа хьо, ахъ бехк а ма билла,
Кавказехъ вина со санна,
Букар а вахана, милла
Хебаш ла!..

— Дитахъа, хъанна
Оыну хъан и Иттарш хинца?
Хьоъ глерта-кх суна цхъаъ ала,
Цул айхъа вийначу фрицан
Докъа тлехъ хъайн велхарх ала!

Иштта, шайн къамеле бовлий,
Блаъхошна шело а йицло.
Цлехъана меттахаволий,
Наггахъ шен кхоссар йо фрицо...

II

Дицлур дац цкъа а Ризванна
Декабран ялхалгла де —
Массара массо а ханна
Шега сатийсина де.
Цлевзина еара луьйре,
Морцуш зангдаьлла дуьне.
Садаържаш, массо веш хьере,
«Теман-дела» велира лен.

Нуьцкъалчу татанца лелхаш,
Кхерстина шех сийна цле,

лаържачу догланха елха
Юьйлира стигланаш тле.
Хетара, билггала хлоьтти
Къематде, дерриг а диэн.
Хетара, дагийна, аьтта
Духур ду дерриг дуьне!..

Мостаглийн дүхьало отуш,
Хаддаза еттар тле,
Тлаьхь-тлаьхъа марса а йохуш,
Яккхийчу тоьпаша цле.

— Хлан, хинца «ловзар» дладолий!
Тлехечи, клентий, вайн хан, —
Блаьхой а, гловгланаш йовлий,
Буьйлало меттахъан.

— Тоха аш, дог лабош тоха!
Марца цу злуганийн бен.
— Жолам я! юй хинца йовха?
Тоха цле, кхоа ма е!
— Хлан, хинца оборонан клорге
Длаехъи вайчара цле!..
— Хинца-м ладегла а клордий...
Кхочуш ю раг! вайна тле...

Цлехъана, стигал ирхъяхна
Ракетан цлен нур сеги.
— Атаке! Ур-рра-а! — мохъ тоьхна,
Комбат а хьалаиккхи.
— Ур-рра! — хьалалилхина бертахъ,

Хъаълхира хъалха бѣаьхой.
 Кеманийн тхов. Танкаш коьртехъ.
 — Урра-а! — тѣкхий дошлой...
 Позицеш хьошуш, тѣхлилхи
 Вайн танкаш. Гѣашлошна некъ
 Хадабеш, йийкира нилха
 Пулемет. Йиссина юкъ
 Хийтира Ризванна еха:
 Оьгура накъостий, гуш.
 Делахъ а, хъаьди чу шеха,
 Кхерамна яхъ дѣа ца луш...
 Тасадалар хилира доца —
 Гуш аьтту боьхнийла шайн,
 Кхин еха дуьхьало йоцуш,
 Бевдира окопийн дай...

* * *

...Ризван гѣелвелла, сахаьдда,
 Садаѣа хуьушехъ и,
 Васильевс, тѣевеьна хъаьдда,
 Шийла кхаь цуьнга баьккхи:
 — Ризван, со хьо лобхуш лела...
 Виктор... Вайн Виктор вац кхин...
 — Володя!.. Забар ма елахъ...
 — Забар яц... Сайн бѣаьрга гин...

Атаке хъаьвддачохъ суна
 Вара ткьех гѣулч хъалха и...
 Кхиале тѣаьхъа со цунна,
 Дагахъ а доцург хили:

Юьрта чу кхоччушехъ, шийла
 Мохъ хези схъа... беран мохъ...
 Цѣа догу, яьлла цѣе сийна,
 Кхетий хьо? — Бер хилла чохъ!..

Некъ хадош, йолийра етта
 Фашистийн пулемет тѣе.
 Виктор кех чуиккхи, ведда,
 Тергал дѣа ца еш и цѣе...
 Тхо-м лаьттах дѣаийна ѣара,
 Гѣо доцуш дан цунна кхин.
 Вуьйжира, бер марахъ ара
 Эккхашехъ, суна гуш, и...

Ризванан бѣаьргаш чохъ хъаьвзи
 Мокхачу бѣагоран чкъург.
 Дог цуьнан лазамца ѣаьвжи,
 Бин халчу хораман къурд:
 — Мичахъ ву?..

— Хъажал хьо — хьуьллахъ...

Гой хьуна?.. Гѣаттахъа, хѣай!..
 Дѣо юьрта йистехъ и ѣуьллу,
 Валохъа, тѣерлур ду вай...

III

ѣадийна ѣа шийла ѣуьйре —
 Бѣаьхочун дахаран доза...
 Гѣорийна зангъаьлла шуьйре —
 Мила ву йозалла оза?!
 Кьона некъ хеназа хаьдда,

Хеназа буйжи стом лаьтта,
Дахарна орцаха хьаьдда
И бляьхо вуйжи ца глатта...

Иштта ду-кх Iаламан гIиллакх:
Иишйоцуш вар валарх кьаста.
Ткьа адам кхоьल्लीна хилла-кх
Царшимма делхадан, хьаста...

Иштта ду-кх Iаламан гIиллакх:
Валаро сацош дац дахар,
ХIетте а, мел хала хилла-кх
Стагана стага каш даккхар!..

Мел хала хилла-кх, хIай латта,
Адамна адам хьоь кховдо.
Мел деза хилла-кх хьо, латта,
Адамна тIетаса айдан!
Ма хала хилла-кх адамна
Кошан барз шарбан, куьг хьаькхна,
Ма хала хилла-кх адамна
Кошан барз буйтуш гIулч яккха!..

Дахаро-м дийначе кхойкху:
«Ма латта, яккха гIулч хьалха!»
Дахаро-м дийначе кхойкху:
«Ма латта, ма яйа хьайн хан!»

Адаме-м хIуьа а лало,
Адаман дог ду сов доккха:
Тарбой чу мел боккха бала,
Дахаран новкьахь гIулч йоккху...

Иштта ду-кх адаман дахар —
Веларрий, велхаррий ийна.
Иштта ду-кх адаман дахар —
Стаг веа, ша мел ву дийна.
Иштта бу-кх адаман кхоллам,
Дийначун декхар ду — вахар.
Иштта бу-кх адаман кхоллам —
Валаро сацош дац дахар!..

...Чекхдели. Виктор вац дийна.
Чекхдели. Воьлли и лаьттах.
Ризванний, Володей, тийна,
ДоттагIчун коша тIехь лаьтта.
ХIун эр ду? ХIун ала деза?
Дарба дац кьамелех дала.
Масане и де лан дезна,
Масанга кхочур и бала?!

Бакъду и, ду и сов кхеташ,
ХIетте а лаац догдилла.
ХIиница, дIо шийла малх кхеташ,
Хилларг вац хIиница кхин дийна!
Виктор вац. Вац кхин. ДIавоьлли!..
ХIиница и дара-кха, хIиница —
ГIуркх санна, вуткьа вахвелла,
Хьаьдда и воьгуш кхаршиница...

Виктор вац. Хир а вац цкьа а!
Карор вац кхин и, мел лехарх.
Вац цо кхин ши доттагI цкьа а
Iалашвийр, забарш еш шеа.

Гур вац кхин, цкъа а и гур вац,
Сатоссуш глаьттина, хьийзаш.
Хьокхур бац кхин нуй цо, гур вац
Туйкана, мара а ийзош...

Ши доттагI лаьтта, тапъаьлла,
ЛадоьгIна къамеле дегнийн.
Царшимма муха, хIун аьлла
Хоуйтур и неней, дегий?
Ши доттагI, тапъаьлла, тийна,
Шина даг чохь цабезам глаьтти,
Бекхаман ши цIе латийна...

IV

Ризванний, Володей веа
Ца лаьтти — дийзи ваха.
ТIом — тIом бу. Ойлаян, велха
Салтечун кIезиг ю хан.
ТIом — тIом бу: накъостий оьгу.
ТIом — тIом бу, тезет и дац.
Декхаро кхойкху дIа хьобга,
Салтечун латта йиш яц...

Салтечун йиш яц кхин латта —
Кхойкхуш бу бекхаман некъ.
МостагIа вьоду вухахьаьдда,
Москвана берзийна букъ!
Веънарг схьа массо а ханна
Толамех дозаллаш деш,
Вухаведда, чагIалкхо санна,
Шен бойна букъ сеттабеш!

Моьттура цунна схьавогIуш,
Малхбузехь санна хир ду:
Толаман болар ца дохош,
Москва чу ша кхочур ву.
Амма ца хилла и доьгIна,
Москва фон Бокна ца гин,
Гудернан саций, тоьхна,
Горабожош болатан дин.

Дуьне-м Iа Москвага хьаьжна:
Лаьтташ ю, леташ ю и!
Дуьненна дегайовхо къежа —
Фашисташ иэшалур бу!
И ЦIечу Эскаро гайти.
Ца оьшуш цунна кхин теш.
Москва кIел юм цаьрга яйти,
Толамийн денош дицдеш...

* * *

...Юха а атаке гIовттий,
Ца буьтуш садаIа уьш.
— Володя, улло схьахIоттий,
Воьллахь, хьуо хилийта гуш! —
ДоттагIче олуш, хьалаэккхий,
Чухьоду Ризван а: — Ур-а! ра-а!
Схьаеттарх и тоьпаш яккхий,
ТIелатар ца дуьйхирӑ.

Сов шийла хIуо-хIаваь дего
Нуьцкъала «Ура!» ца туьйш,

Тіскхьчна, фашисташ кего
Буйлира даггара уш.
Ши доттаг! хьаьдда, сихвелла
Бекхам беш шайн доттаг!чух.
Ризванна хьалха нисвелла
Фашист ву ваьлла: маж-кьух.

Ша хІун дер ца хууш, вухий,
Шегара герз днц а лой.
Ризванна тіе бІаьргаш бугІий,
Вуьсу и, сов кхералой.
Ткьа Ризван-м вац хьалхалера —
Дац хІинца куьг дегадеш:
Цабезам даг чохь ІаьІнера,
Бекхамна и Іамавеш.

Вуьтур вац, валарх хьо кхера,
Вуьтур вац — Іамийна аш!
ДІаэца Викторна тіера,
ДІаэца сан совІат — даш!» —
Лаг оьзна:

— Вуйжи цхьа гавур!

Володя, веддарг хьан ву!
ЦІсххьана гин: «Nach Moskau»
ТІехь долуш, дІатоьхна у.
— ХІара а тоьхна, дог датІо!
Чекхдели. Кхин хан яц хьан! —
Ризвана бух автоматан
Тоьхна, у дожий охьа...

V

Фронтехь а хІутту шен дахар:
ГІиллакхаш, декхарш а шеи.
Халахетар, самукьадалар,
Безам, я херонан пен...
Іалашо цхьаь ю, цхьа кьийсам,
Декхар а цхьаь церан ду.
Шен-шен бу кхоллам, сатийсам.
Іожалла шен-шениг ю.

Фронтехь а хІора а дийно
Дузу шех хІораннан дог:
ДІаэца, велахь хьо дийна,
Воккхавер, хораман бог...

Ризванна-м деа кху дийно
Дагахь а ца хІлла ирс.
Селхана и хьехош Іийна,
Ткьа тахна... Санбатан гІирс
Бахьаш цхьа машен схьайогІуш,
И Іара некьа йистехь.
— Уциев! Ризван! — мохь болуш,
Хезира машенна тіехь.

ДІахьаьжчи — Клара ю! Едда,
ТІсеьна — я ду-те гІан?! —
Бехха бартбаьккхи, тіскхетта:

— Карий хьо! Карий! Ас хъан
Лар телли, хьоменнг, хийла!..
Сахаьдда-кх, кхетий хьо — са?..
Ткъа хьо... Хьо генахь на хилла,
Хьо-м хилла лулахо сан!..

Марахьерчаш, жима бер санна,
Цатешаш бӀаьрга гарах,
Вистхила шегӀа Ризванна
Кларас ца кхочуьйту рагӀ.

Ткъа хӀара-м, дерриг дицделла,
Ӏа Кларин хъажар а ловш:
«БӀаьргаш чуэгна... Азъелла...
Салтичун духар-м ду товш!..
Цу сохьта сихло кхин ойла
Бехкбаккха!

«ХӀун дуьйцу ахь?! —
Лаьтта тӀехь цкъа а ма гойла
Цхьа а йоӀ и духар тӀехь!»

— Ризван, хьо тешар вац, хийла
Нскъ ас кху шелох идий.
Кхетий хьо? — Хьо ловхуш хийла
Хьаькмашка дехарш ас дин...
Ма дика ду-кх, Ризван, адмаш,

Ма дика хилла-кх вайн нах! —
Беснаш тӀе шерши хин тӀадмаш, —
Дуьту ас, ца деш кхин дах...

Хьуна-м со дагахь а хилла
Хир яц-кхи — вевзаш ву хьо! —
ЙоӀ марахьаьрчира. — Милла
Лара-кх цу машен тӀехь со!..
Ризвана йоӀ марахьевли,
Пендаршкахь оьккхуьйтуш «ткъарш».
— ДӀавала, хьо-м чуьравели,
Моьттур ду сагатлуш Ӏаш...

— Ма ала, Клара, ма ала!
Селхана Володей, сой...
— Володя?! Хьобций?.. ДӀавала!
Ткъа Виктор?..

— Виктор вац... Гой,
ДӀавоьлли и охашимма...
Ма елха, бӀаьрхиша ян
ГӀоли яц...

— Маца и хилла?
— Итт де а...

— ЦӀа хаам бан...
— Яздина. Ненах къахета-кх...
ХӀун дийр ду. ТӀамехь вуьйш ду.
— Делахь а, иштта ца хета-кх
Волчарна...

— Иза-м бакъ ду...

Шиъ лаътта, мар-мара хьерчаш,
Йиъелла дайоьду хан.
Шиъ лаътта, нахах ца лечкъаш —
Бехк царна буьллур бу хъан?!

Шийлачу арахъ шиъ лаътта,
Йиллина тле морса йис.
Цевзинчу арахъ шиъ лаътта,
Лазамах ийна шайн ирс...

ВОРХІАЛГІА КОРТА

I

Тіаьхъара урок чекхъяьлла,
Зарган, сов гловгане школа
Йитина, цлехъа сихъелла,
Йоглур. И гина, корак
Пелг тоьхна, Яхас сацийра.
Йоккхаш, хъаьдда, тлсеьна,
Марахъ шен цо и хьовзийра:
— Эльдар... Сан Эльдар цлавеьна!

Цла кхаьчна тахана делкъехъ.
Отпуске, шолгІа чоп хилла...
— ДІахеца! Хуьлда чов декъал!
ЛадийгІи ахъ цуьнга хийла.
Варий, гІахъаьлла ца хьовзахъ,
Кхуьур яц безам хьо эца!..
— ДІаялахъ, цул а хьо тховса
Йоглур юй, алахъа, соьца?

— Йоглур ю, шек а ма яла,
Шуьшинга хъажа, ладогІа.
ДоттагІ ву иза Ризванан,
Соь ю и ган лууш чІогІа.

— Баркалла! Варийлахь цѣра
Ма яьллахь, йицлой а, Зарган...
Тхан ненан вешин нус церан
Шича ю... Гѣур ду вай цаьрга...
«Мел хаза хетта-кх и хьуна!
Мел товш ю-кх хьо ирсан нур тѣхь! —
Ойлайо Заргана. — Суна
Иштта цкъа Ризван ца гур-техь?..»
Барт хилн: тховса Яхица
Гѣур ю и, дѣакхайкхахь шѣга.
Сихьели ойланаш хѣинца
Генарчу шен ирсах хьѣга...

* * *

...Гѣиллакх ду иштта вайнехан —
Езаче къамел дан эшча,
Ца гѣрташ арахь йо! лѣха,
Гергарчийн хѣусме ахь ехча
Йоуьйтуш ду йо! йолчара.
Иштта, шаьш барт а ма-барра,
Кхайкхина кхуза Эльдара
Яха а, къамел дан майрра.

Паргѣлат ѣа уьш хѣинца, хийра
Стаг воцуш, до шайн къамелаш.
Эльдара-м ду дийца хийла:
Мел гина, мел лайна, лелаш?!
Дуьйцу цо шайн тѣман некъаш,
Фашистийн къизалла юьйцу.
Тѣаьхь-тѣаьхьа цабезам хьѣкъаш,
Бѣкхамна шаьш ѣамарх дуьйцу.

Юхадовлар дуьйцу шаьш лайна,
Иѣхьхеташ вовшийн бѣаьрахьовса.
Буьйцу шен накъостий тайна,
Ца кхиьнарш безам шайн бовза...

Зарганний. Яхий, тапъаьлла,
ѣара, ца кѣордош ладегѣа.
— Хѣан, хѣинца-м дикка хан яьлла...
Дийца ас шуьшинна дѣха! —
Олий, кѣант юха а говза
Волура безаман новкъа.
Хийла цо ши йо! а хьовзий,
Вовдий шен забарийн шовкъѣ.

— Алахьа, — Заргана доьху, —
Ницкъ бац вайн лахка уьш хѣинца?
— Ма кхѣра, лохкур бу боьха! —
Волало кѣант царна дийца...

II

Безам — и синхаам экам —
Лийрина вайн дайша бѣхке.
Даим а хилла бѣш бѣкхам,
Гѣортахь цхьаь сий цуьннан бѣхдан.
Бѣзамѣхь даим а хилла
Вайн дай сов лараме, оьзда.
Бакъ безам даим а хилла
Оьздаллин терзан тѣхь оьзна.

Безамехъ эвхъазло, хилла,
Ямартло доккха изъхъ лоруш,
Вайн дайша даим а хилла
«Йоулан сий — Мехкан сий», — олуш
Амма ву-кх контаниг нислуш,
Ца хеташ шениг бен гуллакх,
Ша воцург массо а вицлуш,
Цийца шен доцуш верг гиллакх.

Нислуш ву-кх адмашлахъ, маржа,
Доцуш шен хлумма а сийлахъ.
Бендоцуш я клайн, я лаьржа,
Пхьидачул шийла дог кийрахъ!
Нислуш ву-кх исбаьхчу лаьттахъ
Ца доьгларг безам шен бовза,
Цхъа акха лаам шен глаттахъ,
Ца хуург урх юхаоза...

Къинхетам цуьнга ма беха —
Кхетар вац, дог доцург кийрахъ.
Ишттачо, ядайой нехан
Йо! уллу нускална кирхъа.
Хинца а лелаш ду дийна
И къиза, и ирча ладат.
Схъахезий: «Хъенех ядийна!»
Масане во хинцаь лада?!

Деллахъ а, мовттура хъанна
Хезар ду ишттаниг тахна:
«Куьйрано клайн кхокха санна,
Мовсара Этин йо! яьхъна!»

Хили и. И хилла дели.
Тешнабехк, ямартло туьйли.
Хили и. И хилла дели.
Къизалла Безамал туьйли!..

Кхин цхъаь а зезаг схъадаьккхи
Хъарамчу куьйго, катохна,
Хлай дела! Юрто-м ца даьккхи
Орца а. Хьийзац нах боьхна.
Хили и. И хилла дели.
Цкъа хаьддарг хотталур дац кхин.
Хили и. Нах цец ца бевли:
Дуьххъара, тлаьххъара дац и!

Дладели. Чекхдели хилла —
Хеттариг хила ца тарлуш,
Туьйли цкъа ямартло, хилла,
Бацахъ а бакъ Безам къарлуш.
Туьйли и... Хлан-хла, бакъдац и.
Бакъо яц лара и тоьлла:
Синхаам — изшалуш бац и.
Дог ницкъе дерзалац лолле!

Толам бац — кадаьлла берзан
Ховхачу лахарал тола.
Дац хъуьнар — къола ду, дерзо
Нехан ирс нуьцкъах шен дола!
Къонаха кхочу сийлалле,
Езачун сий лардеш, къовсий.
Мовсара-м гайти осалла —
Ховха дог стеша цо къовзий...

Гура чохь дисина хьоза
 Деттало-кх, и ла ца луш.
 Иштта ю Зарган а тховса,
 Кху нехан чохь етталуш.
 Мовсара, ялийна текхош,
 Кхоьссина кху чу иза.
 Не! цо мел еттарх, ца дегош,
 Дистхилац дуьхьал цхьа са...

«Ванах, и хIун дара?! — ойла
 Хьийзара, — Хьаьнгахь ю со?
 Ца юьтуш некъ суна гойла,
 Верта сох хьарчийра цо...
 И муха хилира? Муха
 И хила тар а дели?!
 Лар ца луш лийли со муха?
 Тешнабехк... Тешнабехк бин!...»

— ХIай велла вала хьо, Мовсар,
 Схавола, дIаслла не!
 Мовсар вац, хьан цIе ю «Новссар!».
 Ямартло, хIай кIиллу я!..
 ХIай адмаш, ялийта ара,
 Дист хIунда ца хуьлу шу?
 Со мичахь, хьаьнгахь ю ала,
 Со хIунда йоьллина чу?!

Ас иштта дуьтур ду моттахь,
 Бакъдац и. Хилийта са —
 Шуна а суначул готтах

Хетар ду хIара шайн цIа! —
 ТIаьхь-тIаьхьа карзахаюьлуш,
 НеIарах летара йоI.
 Ткьа дехьа чохь-м, кхунах буйлуш,
 Iара, дIа ца йоьллуш неI...

Эххар а, Зарган дIатийна,
 Хан яьлча, велира чу
 «Кеп хилла» Мовсар:

— КIордийний

Мохь хьекха? И дика ду.
 Со-м хьуна ницкъ бан ца воллий,
 Сох кхера ца оьшу хьо.
 Вайшиннан барт хилар гIолий
 Хеташ, схьачувеьна со...

— Бартхилар? Вайшиннан барттий?! —
 Ца хиндерг ма дийца ахь.
 Ахь хьайга цабезам гIаттий,
 Дуьтур дац хьуна сайн изьх!
 — Сацае хьайн бага, шайтIа!
 Эвхьаза ели хьо сов.
 — Мовсар, со яхийта сайн цIа,
 Ма яккха нахала со...

«ХIара-м догдилла ца йоллу,
 ДIаяха дагахь а ю...
 ВаллахI, хьо ара-м ца йолу,
 И хьуна цахиндерг ду! —
 Сацам бин Мовсара. — Цхьанна
 Хоуьйтур дац мичахь ю,

Гуллакх сайн ас даккхалц цхьалха,
Цул тлаьхьа хиндерг гур ду...»

Хьаьстина Зарган цкъа Iехо
Дагахь и тлеволало.

— Ахь хIун дей, хьуо волччохь Iе хьо! —
Заргана дуьхьало йо.

— Ма лелахь, Зарган, сел Iовдал,
Эрна ду-кх лелориг ахь...

— И аьлла, гIортахь тIекховда!...

— ХIун хир ду?

— ЮьхьIаьржо, изьхь!..

Тайниг яц со хьуна ловзо,
Я эца уьстагI а бац.
Тешнабехк ахь барна тховса,
Дохко ца воккхуш Iийр яц!..

Мовсаран шех тешар дайна:
Къарьяла дагахь яц йоI.
— Чохь Iе хьо. Хуур ду вайна, —
Сихвели тIекъовла неI...

IV

Iедал ду осалчу нехан:
Чухьовдий, цхьа зулам дой,
Буйлало уьш машар леа,
Бала шайх нахана бой.
Ишттачо до цхьа цатерриг,
Тлаьхьенан ойла ца еш.

Юрт тIаккха гIаттайо ерриг,
Массаьрга дехарш а деш.

КIайн мажош юкьа а хьаьвзий,
Дерзахь а наггахь дIа дов,
Масаммо, дог кийрахь Iаьвжий,
Зуламан къахьалла лов.
Масане, бехк боцуш, коча
ДогIу дов, ца беш хаам.
Масане кхайкхаза кхочу
ЮьхьIаьржо, бIаьрзе зулам?!

Масане бIарзбина къаной
Сонтачу тентакаша,
Масане белхийна наной
Стешхачу зуламхоша.
Масане, дан амал доцуш,
Кегний бай дисина хир.
Масане, къинхетам боцуш,
Безамаш хьешна а хир!..

Осалчийн Iаьржа лар яй и-м,
Уьш бу-кх и зуламан дай.
Кьонахий-м хилла бу даим
Оьздачу гIиллакхехь дайн...

* * *

...Дурдас шен сонтачу кIентан
Зулам дIадерзадан нах
Хьовсийна хIусаме Этин,
ДIахьахо цуьнга там-мах.

Ткъа цаьрца ву Бетар-молла —
Дезаш верг тхьамдаллин дарж.
И х'инца машар бан воллу,
Ца кхоош Дурдас ен харж.

Х'усамдас баьрче уьш беги,
Юха а къамелаш шайн
Долийна, дийцира деха,
Юха а мийлира чай...
— Эти, со хьох теша дела,
Всѣна кху х'усаме хьан.
Гой хьуна, хирг хилла дели...
Хьобьга цхьа дехар ду сан:

Кхидла и ца доккхуш гена,
Захало дерзаде ахь...
Дурдина — Мовсаран дена,
Иедало цхьа бохам бахь,
Зулам ду-кх хьуьлуш дерг т'аккха!
Оьший и? — Ахь ойлае.
Нах а бу кийчча бехкбаккха...
Цул х'ара д'адерзаде...

— Бетар, ас элира х'еттахь,
Сайн карахь дац аьлла и.
Х'инцаь бах: йоле ца хаттахь,
Вац цунах жоп дала кхин!
Йол елахь к'антана резе
Чекхдаьлла — со дуьхьал вац.

Нагахь цо алахь: «Ца веза!» —
Захало хила йиш яц.
Ца лаахь Iедале даккха,
Ца яло еза йол цкъа.
Кхидерг вай дуьйдур ду т'аккха,
Ца хьарчош сох йоблан къа, —
Этис шен сацам д'ахьеби,
Хуьйцур бац цо х'инца и.
Дийцарш, кхин жам I доцуш, хеди,
Бетарлар арабевли...

V

Текхечи шозлаг'а буьйса,
Зарган кху нехан чохь йоллуш.
Х'инцаь кхуо Мовсарца къуьйсу,
Не I цунна чуван ца йобллуш.
Дукхазза кхуо иза лоллу,
К'оршаме дашца човхийна.
Иштта, кхин юьхь ца еш, молла
Бетар а вухаверзийна.

Веьнера леррина «мах бан». —
Яккха и Мовсаран дола.
Заргана, ца вуьтуш дахдан,
Лаьллира:

— Д'а арадовла!
Хир дац и, хир дац и цкъа а,
Хир дац и, со мел ю дийна!

И дахьаш суна тIе цхьа а
Ма воьллаш!...

— И йо! нэгтийна!..

Хьий-й, шайтIа! Хастам бу-кх далла,
Хирйоцуш хьо тайпа нус сан!
ШайтIа ду-кх ма-дарра! — аьлла,
ДIаваха и, пелла вуса...

Заргана кхин неI ца елла
ЧIагIо йин, и ша тIекъовлуш.
ХIусамдай Iа кхерабелла,
«Нускална» гучу ца бовлуш.
Бац уьш а хIумма а реза
Мовсара лелош долчарна:
ХIун хаьа жоп дала дезий
ЙоIана иштта ницкъ барна!

ТIеман хан, я товш а дац и —
Тезеташ ду хIуьттуш деина.
Лулахь вуон деьна а яц кхин
Дукха хан... Сихвелла стенна?!
Зарганан-м сацам бу хилла:
Иодур ю тховса нах тийча.
ГIара ца еш, деш царна хIилла,
Чохь иза хIинца Iа кийча.

«Собарде ахь, кьиза экха,
Дуьтур дац ас хьуна нэхь сайн!

Иийр яц со ца хьожуш декха
Сел готта хийзаяр ахь сайн...
ХIара чекх ца даккхахь тховса,
Ду хIинца сов генадолуш.
ДадагIар дIаяккха хьовзахь,
ХIун хаьа доьрзий дов доцуш?..

Шкоলেখь а дIахиьна хир ду...
Берашна хьалха хIун аьлла
ХIуттур ю?.. Хаац хIун дийр ду.
Иэхь ду-кх ша тIедеьна даьлла!..
Эльдар а Иийр ма вац суна
Орцах ца волуш, дIахиьча.
Ризвана гечдийр дац цунна,
Ишттачохь ледар и хилча...

Ризван... Хьо мичахь ву-техьа,
Вуй-те хьо дуьненчохь дийна?
ХIара хиьча, муха ловр-те ахь
Йозалла нэхьечу дийнан?..
Ой, хIинца-м дикка хан яьлла,
Дехьа чохь берш а дIатийна!..» —
Заргана стогар, хIупьаьлла,
Байн дIайижна моттийта.

Коре а яхна, и ара
ДIахьаьжчи — ло дара дуьллуш:
«Мачаш схьаэцна елхьара...
Хезар ду-кх царна неI йоьллуш...

Ткъа когаш!уьйра, ло кегош,
Ядалур юй со, ма-хетта?!
Хуммаъ дац, г!орор бац когаш,
К!архашца г!ур ю, д!аедда!..»
Иштта, цо ойланаш луьстуш,
Буьйса а юкъал т!ехъели.
Бешехъа долу кор достуш,
Бийшинарш меттах ца бевли...

БАРХІАЛГІА КОРТА

I

Мовсара динарг ма-хиъи,
Эльдара, хъем ца беш кхин,
Шайн юьртсовете д!акхиъна,
Дурдига к!ант д!ахъеви.
Ткъа Дурда-м цец а ца вели,
Вохар а цуьнан ца гин:
— К!ант, и хъан г!уллакх дац! — эли, —
Д!аг!о хъо, чекхдаьлла и!...

«Чекхдаьлла!» — иштта цо эли,
Шек иза цахилар го.
Цо дерриг чекхдаьлла лери:
«Х!ун дуьйцу кху мер!уьрго?!»
— Хъуна-м и хууш ма-хилла!...
— Х!ай, к!ант, х!ай, х!ун де бах ахъ?
— Дурда, ахъ бехк а ма билла,
Мовсара динарг ду изъх...

— Хъовсийша, цо дуьйцург х!инца,
Кхета а ца воллу хъо-м.
Хъайн г!уллакх доцург ма дийца,

Ма хьебе хьайн боцу тIом.
Ца лозу корта ма бехка —
Тайпанан верас хьо вац.
Иэхь дац и, дац хIуммаъ бехке
ЙоI йигарх!.. Дуьххьара дац...
Чекхдели! Со сиха воллу,
Йедалан гIуллакхаш ду...
— ВаллахI, со ара-м ца волу!
— Кхин хIун ду хьан ала, хIун?..
— Дукха ду, Дурда, сан ала,
Делахь а, дийр дац ас дах:
Нехан йоI еза ца яло,
Ца хьийзош бехк боцу нах.

Хууш дац селхана дуьйна
Мичахь ю... Ницкъ цунна бахь,
Дуьтур дац ас, мел ву дийна!..
— Ца дитна хIун дийр ду ахь?
Хьох-м чIогIа верас ма-хилла,
Ваша ву, шича ву хьо?
Я хьайна и езаш хилла?!
ДIавало, сиха ву со...

И шийла, и дIавьше забар! —
Эльдаран дог Iовжий цо.
Кхачийра тIаьххьара собар,
Хьаьвзира бIагоран гуо.

Могашчу куьйга катюьхна,
Схьалени цо Дурдин лаг.
Ткъа важа-м, цецваьлла, воьхна:

— ДIахена, хьераваьлла стаг!..
— Нагахь хьо воккха ца хилча,
Гур дара-кх хьайна хIун до...
Хьан кIанте ала ву кийча
Цуьнца а кьамел дан со!..
И «нанин коIа» хьайн соьца
Кьамел дан хьажас ахь...
Эрна ца хилла ахь сецор,
ТIаме ца вохуьйтуш, цIахь!..

Къастий чулилхинчу наха
Уьш, гена далале кхин:
— Карор ю йоI — бац и маха!..
— Ма кхера, карор ю и...

— Нагахь и кхана шен школе
Ца йодахь — ас дIахьедо —
ГIур ву со хецца райкоме,
Гур ду-кх ахь тIаккха хIун до!..

II

...Дурда — и хьалха кху юьртахь
Хиллера кьехошлахь кьехо.
Хьалхарчу колхозан кертахь
Ийнера дуьххьара хехо.
Ликбезехь Iамийра элпаш,
Бригадир хIоттийра тIаккха.
Хьекьарна бригадехь ялташ,
Сий цуьнан айдира лаккха.

Бригада йитина гІоза,
Фермехъ а дикка и Іийра,
Куьйгалла дира колхозехъ,
ТІаккха — юрт цунах тешийра...
ХІинца-м и Дурдас ца дуьйцу —
«Куьйгаллин болх» шена Іамар,
ГІуллакхан тІегІа мел хуьйцу,
Даржаца нисъеш шен амал...

Хаарш шен дацахъ а, цунна
Іемира дарже некъ леха:
Хъесталуш шел лакхарчунна,
Лакхариш, кхерабеш, чехо.
ГІаравала Іемира балхахъ,
Лоруш цхъаъ уггар а коьрта:
Районехъ массарал хъалха
Кхочушъяр планаш шен юьртан.

Ткъа юьртахошца-м цо деха
Ца дуьйцу декхарех церан:
Налог ца еллачу нехан
Етт буьгу, я куз хьо цІера!
Кхетаман болх баран метта
Сихлора стол тІе буй тоха:
«Хъуна со мила ву моьтту?!
Я гІерта хьо Іедал дохо?!»

ТІаьхъ-тІаьхъа чуьра и воу,
Харцо тІе нахана кхийдош,
Бахам а Дурдин совболу.
Эвхъаза кхъаьнаш а ийдеш.

Ткъа хІинца-м, кху тІеман хенахъ,
Гуттар а карзах и ваьлла.
Цхъаъ жимма декхарна хъелахъ,
Ваьлла шен бахамах ваьлла!..

ТІеман учет луьра ю хІинца,
Денна а повесткаш язйо.
Нисло-кха вогІург цхъаъ дийца,
Шен йоцчу таронна арздан.
Иза ду цхъа хьоста Дурдин,
Йишйолуш цо «хІума яккха».
Лаахъ цо кехат а лур ду,
Хан хуьйцуш, кІант мукъаваккха...

Иштта, шен Мовсаран хан цо
Лакхйира, фронтах и ларвеш.
Масане ямартло, харцо
Лелайо, нах шена дарбеш.
Мовсар-м ву, ЭльдарагІеран
Хенара воллушехъ, лелаш,
Деш-дуьтуш доцуш, хІокхеран
Ахчанах къаьркъанаш муьйлуш.

Мосазза декхарш шен тесна
Дурдина коча цо иштта!
Мосазза загІанаш дан дезна,
Мовсаран девнаш дІалиста!
ХІинца и дедда нускал а...
Эхъ дин цо Дурдина доккха.
Кхерам бу, ца доьрзуш, гал и
Даларна, Іедале даккхахъ...

...Цлеххъана нел цлевзаш хезна,
 Заргана бляргаш схьабилли.
 Масийтта юргла тетесна,
 Меттахъ ю: «Суна хлун хилла?
 Хла-а, — дагадеара цунна, —
 Цлахъ яй со-м, цлахъ ю со хинца!
 Ткъа хлара?.. Хлун оьшу кхунна?..
 Нанин хлун глуплакх ду цуьнца?!»

Ойланийн тай юхаъ хеди,
 Юхаъ цо бляргаш длахьабби.
 Дакъаделла балдаш а хьеди,
 Юха а дагар тлехъаьдда.
 Зулайс, тлейоьдий, куьг дуьллу
 Зарганан догучу хъаьж тле:
 — Гой хьуна, иштта и луьллу...
 Дуй-те и самаяккха хъашт а?..

— Цаоьшу, молханаш делча
 Тобар ду... Хьацар а даьлла...
 Ма хлоттахъ, Зулай, сел холча,
 Хьажал хьо, кхерам тлехбаьлла...
 Заргана, цкъа тохаелла,
 Хьаббина бляргаш ца боьллуш,
 Долийра:

— Шу довла делла...
 Нел елла! Со ю-кх шул тоьлуш...

Хинцца длакхочур ю... Хинцца...
 Хлан?... Когаш... Когаш сан шийла...
 Хир дац и!.. Дийца ма дийца...
 Длакьовла... Длакьовла... Шийла...
 — Харцлуйш ю. Иштта лаш тховса
 Тлейоглу масалгла буьйса...
 — Хлуммаъ дац, йохий ма хьовза.
 Йита шен цамгарца кьийса.

Дика йисна иза-м ца глорш,
 Оццул некъ клархашца цхьалха...
 Цу тле а тладийна когаш!
 — Хлорш цуьнга малийта хьалха,
 Таккха — хлорш, — Зулайга олий,
 Лор волу меллаша ара, —
 Чувельча Этига глоли
 Хирйолуш ю кестта ала...

...Кхетам шен самабала глерташ,
 Туьйсура дуьхьал Зарганна
 Инзаре бларлаглаш-гленаш,
 Кино чохъ и суьрташ санна.
 ...Го цунна йоглуш ша едда,
 Хьуьхьйоьлла, ядалац кхин дла.
 «Юьйр ю ас!» — бохуш, мохъ бетта
 Тлехъахъаьдда воглуcho кхуьнга.

Стаг вац и-м, танк ю фашистийн,
 Йоллу и тлехъаьчна йолуш.
 «Хьошур ю!» — бохуш, танкисто
 Мохъ бетта хлокхуьнга, воьлуш.

Танкистах, юьхь хийцаелла,
Хилира Мовсар, гуш кхунна.
Гадвахна, танк тлаьхьалоьллу:
«Ас хинца гойтур ду хьуна!..»

Тлаккха го — уьшал бехъелла,
Чохь длаьвше лаьхьарчий сийсаш.
Ша а го цу чохь, сенъелла,
Тле йоьза мозий а хьийзаш...
Цхьа лаьржа машен го йоккха,
Чохь хьийзаш чархаш сов ирча.
Цунах чекх, охьуш, ца яккхяхь,
Цанлур яц хлара хлуьа дича!

«Хирг хир ду!» — олий, сацам бой,
Йоьллу неI хлокхо машенан.
Ша, отий, охьий цо, цаньой,
Юха аратосуш го шена!..
Циггахь и юхаь самаели,
Ерриг а хьацарна ешна.
Хахъаьлла, дегI хецаделла,
Билли дла блаьргаш цо, кьежна...

IV

Кьоналла цамгарал туьйли,
Зарганна гюли хили.
Ша лайнарг ирча ган, туьйра
Хеташ ю хинца а и.
Хлумаь цо дуьххьара йиьна,
Ненан сапаргатдоккхуш.

Дуьххьара коре а хиьна,
Ойланна паргIато луш:

«Хлун дер-те, муха длаберзо
Беза-те хлара гIурт ас?..
Юьтур яц цу жлаьлин клезо,
Хинца а ца яздахь арз...
Товар ду, са мере кхаьчна,
Кхин хьийзайойтур яц ас!
Безам, сан сий а цо хьаьшна,
Буьллур бац бехк цхьана дас...

Ризванс деза хлун аьлла
Ас яздан... Тешар а вуй?..
Хлун дийр ду, даьлла-кх галдаьлла
Гуллакх сан... Буур бац дуй...
Я оьший хайита хинца,
Хлун хаьа, со бехке яхь...
Кхуьур ю цавеьча дийца...
Ткьа нагахь шена хаахь?!

Хан-хIа, ас яздийр ду айса,
Яздийр ду ма-дарра и.
Кхетар ву... Кхетор ву айса,
Тлаьхьа а ца туьттуш кхин!» —
Сацамбеш, меттара гIаьтти,
Кхоьлли тле цо кортали.
Бацахь а ницкь ирахь латта,
Стоьла тле кхачасли...

«Ризван, сан хьомениг!», — аьлла,
Долийна кехат цкъа дIа,
Зарган, шен ойлане яьлла,
ХIун яздер ца хууш Iа.
Карзахе ойланаш йийша
Ца туьгу кехата тIе...
Я йижо юй тIаккха йиш а
Кехата тIе деган цIе?!

ХIун аьлла яздийр ду цуьнга,
Юй деган мохь язбан йиш?
Язлур дуй кехат тIе кхуьнга
Шен деган довха бIаьрхиш?!
Кхуо муха яздер ша яттар
Безамо, етташ шен ток,
Язлур дуй дешнашца гIаттар
Цабезам, дузуш шех дог?!

ХIун дешнаш кхуо лаха деза
Синхаам дIагайта шен?
Я муха и кхето веза
Безаман цIеналлех шен?
Язлур буй кехат тIе Iаьржа
Тешнабехк, харцонан дов?
Я муьлха дош деза харжа
Ца яйта Iовжаме чов?..

Карор дуй-те деган бала
Балхабан ницкъ болу дош?
Я тарлой дош орцахдала
Адамна, синтем а хьош?!

ХIан-хIа, цо яздийр дац леткъаш,
Къахетар цо доьхур дац.
Бахъанашна тIехъа а лечкъаш,
Бехказа ша йохур яц...
«...Хилларг — и ма-дарра хьоьга
Дуьйцуьйту кехате ас.
Ткъа лайнарг... Эшац къахьега:
Хезар дац сан деган аз...»

V

Дурдина хили ца моьттург:
Кхайкхина бюро райкоман.
Жоп доцуш дуьтий схьахоьттург,
Хьоьжу и Эльдаре гоме.
Цо дина хIара — цатерриг,
Тешалла шена тIейици.
Кхаьънех а, Мовсарх а — дерриг,
Юьхьдуьхьал хIоьттина, дийци.

Эльдар ву динарг Дурдина
Арз, иштта веш хIара бехке,
Вуьтур вац кхуо, висахь дийна,
Мовсар а, ца воккхуш дохко.

«Собарде ахь, жIаьлин кIеза!
Хьан да а, хьо санна, вир ду...
Кху юьртахь даха шун деза,
Дан деззарг ас шуна дийр ду!..
Сайн даламукъалахь, шуна
Буьтур бац меттиг садаккха.

Карор ду бахъанаш суна
Оззийна цлока схъаяккха!..»

Амма хирг делира хилла,
Ца доьхуш кхуьнгара пурба.
Горасиз хили хьал, хилла:
Лаьлтира партера Дурда!..

«Къинош» ду лерина, оьзна —
Дуьззина жоп дала деза.
Хьарамчу куьйгаша дуьзна
Киса а хуьлуш ду деса.
Чекхдели! Дийр дац кхин лаьржа
Гуьлкхаш цо, юьртда ву бохуш,
Дладели дерриг, цхьа «маржа»
Дисина Дурдина, доглуш...

Кхечи де Дурдина ирча,
Луьрачу жопалле озий:
Воссий и динара сирчу,
Лекхачу глантара воссий.
Вожий и, цлеххьана тоьхна,
Воцуш цхьа стаг орцахвала,
Хаьрци и, длаели йоьхна
Цо хала йоьттйна глала...

Хлетте а, кхета-м ву гена,
Хлетте а, дохко-м ца ваьлла.
Ла ца луш хиллариг шена,
Байттамал ду-кх гучуваьлла...
Эльдаре хьоьжуш, борз санна,

Ла Дурда, садетташ халла:
«Дуьтур дац динарг ахь сайна,
Гуш ду-кх и тлерачу далла!

Дицдийр дац, кхин иэь ца хеташ,
Юьхьдуьхьал хлоьттйна баьхнарг.
Хлара воллу-кх хлинца со кхетош,
Хлара ву-кх сан некъ хадо ваьхьнарг!
Негалт сайн ворхле а дена
Хуьлда-кха, доькхур-м ас дацахь!
Дог ас сайн лабийнчу денна
Лоцур ву-кх кхара со, лацахь!..»

Амма хирг делира хилла —
Дац хлуммаь ша бакъвеш ала.
Кхндла ца хьийзадеш хилла,
Сихвели и аравала...

Толамар тешна чухъаьдда
 Болатан буьрса и бо
 Сецира эххар, сахаьдда,
 Москвас шен толам базбо.
 Базбо и цо тлеман арахъ,
 Теегташ шатлакхан це —
 Ма-хуьллу гена ца лаллахъ,
 Длаьвше ю фашизман це.

И тохар — и онда тохар,
 Хьалхара тохар ду и.
 И тохар — и онда тохар,
 Цхъа глулч ю толаме и!
 Толам бу — дуьххъара бовдар
 Фашисташ, дуьненна гуш.
 Толам бу — дегнашка кховдор
 Тешам, кхин керла ницкъ луш.

И толам кхаъ хилла ийци
 Дуьненан халкъаша тле.
 Фашистийн эскаран хийци
 Иэшалуш дац боху це.

Мокхачу боданехъ ктеги
 Маршонан седанах и.
 Сатийсам шех хилла кхечи
 Европан халкъашка и!..
 Толамийн новкъахъ сий деко
 Теминчийн дийзира лан
 Хиниццалц ца евзина шеко,
 Хиниццалц ца гина ницкъ ган.
 Фон Бокан багах ца дели
 Кхузахъ шен кура дош: «Гут!»
 Ткъа цуьнан салтичо-м эли
 Дуьххъара:

«Гитлер капут!»

...Тобли чохъ, аьчкан пеш йогуш,
 Хюьттина кхагаран тов.
 Яхъелла буьйса, наб йоцуш,
 Ризвана хала и лов.
 Хиллехъ а гелвелла дийнахъ,
 Декъачу аннашна тлехъ
 Керча а цунна клордийна,
 Клордийна «хар» а чохъ ден.

Лалуш вац и жимчохъ, дуьйна
 Набарха цхъаммо «хар» деш.
 Хийла и догъэтлаш ийна,
 Набарза буьйса ларьеш.
 Тховса а иштта и йуьллу,
 Наб яйна тлепаза дла.

Хиттина бѣаьргаш ца боьллуш,
Ойланех уьйриг беш Іа...

«...Кехат а ца догІу цѣра,
Хаац-кха уьш хІун деш бу...
Сагатло хир ду-кха церан...
Зарганах хили-те хІун?..
Ядийначуьра ша едда,
Аьлла, цкѣа яздина схѣа,
Кхин хІумма ца яздеш, Іадда,
Хетарехь, лаа-м ца Іа...

Эльдара изза къадийра...
И fronte юхавахна.
Хаац-кха, дог тарлац кийра,
ХІун дер ас кху балхана?!
Мовсарна-м хІун изхь ду лело
ХІуьа а... Изѣ цо дин...
Зарган а... ХІун хаьа лейой,
Нах юкѣахѣавзина, и?!

Ванах, ас дан хІун дан деза?
Виси-кх со доцуш дан гІо.
ЦІа отпуск еха ас еза...
И суна хІинца хѣан ло?..»
Ризвана, хѣала а гІоттий,
«Хар» дийриг меттахѣаво:
— Сержант, ахь со-м холчахІоттий,
Ха харций, вижахѣа хьо!..

Иттех де даьлла фашисташ,
Юхновра юха а бевлла,
Ахгуо беш, аьхкина йистош,
Кху жимчу юьртахь чІагІбелла.
Юрт-м ю ерриг йохийна,
Яьлла и лайна шен бала —
Елла и: дац ирахь, дийна
Цхѣа а цІа, хІара ду ала.

Юрт елла. Къизалло йийна.
ГІорий бѣаьрг, тІаьххѣара хѣаьжна...
Иштта сурт масане гина,
Цабезам бохуш шайн марса.
Масане юрт хІаллакйина,
ГІаланаш ягийна маса...

Цабезам — лаам бу боккха,
Бѣаьхой цо гІовттабо атта.
Цабезам — ницкѣ ло цо боккха
Бѣаьхошна мостагІий ата.
Цабезам — синхаам бовха —
Ризванан дог а цо дуьзна,
Куьг цуьнан кІамло герз тоха,
Бекхам беш, доггах лаг оьзна.

Фашисташ-м Іа, лаьттах боьлла,
ДогъэтІо патефон локкхуш.
Ризвана, сов кула яьлла,
Хьовзийра командир, доьхуш:

— Пурба ло, сатоссуш тховса
Фашистийн блиндаж тIе текхна,
Масех граната чукхосса —
Бевр бу уьш патефон лекхна!
— Со — цуьнца! — айира каска
Васильевс. — Шиь хила веза!
— Хьовсал шу, воллий, ткъа, къаста?! —
Командир хилира реза:

— Мегар ду... Кхин кхоь тIеовьшу.
— Со!

— Со ву!..

— Пурба ло суна! —

ХIора а дехарца хьовьжу.
— Тобар ду. Уциев, хьуна
ТIедуьллу, хьожуш хIокхаьрга,
Хилар хьо ма-хуьллу ларлуш.
Зен шайна ца дойтуш цаьрга,
«Мотт» лаца, хилахь и тарлуш...

* * *

...Iуьйкьенга лестина буьйса,
ГIаролна, латта кIордийна,
Набаран тар а тIетуьйсу.
Пхи гIаларт-м Iа лаьттах ийна.
Iара уьш тергалвеш гIарол,
Садетташ, верззалц и тIехьа.
— Володя, веза хьо ларо,
Такхийна, ваккха и дехьа...

Кхийтин хьо? Оьшу и дийна,
ТIекхетний, бага дIакьовла...
ХIан, вало, букь цо берзнийна.
ГIовтталаш, аьтту вайн бойла!..
ТIехьаьлхи. ГIарол чIикьбаккха
Ца кхий. Блиндаж тIетухуш,
Гранаташ лилхи чохь тIаккха.
— ДIаэца совгIат! — мохь тухуш,
Ризвана автомат хьовзий:
— Же, кIентий, сихо ей довла,
Кхиале прожекторш хьовсо,
Деза вай юханехьадовла!...

III

ТIом — болх бу, бу и кьинхьегам,
Хала болх, доцуш де-буьйса.
ХIора а денна цо хьовьга
Жоп доьху ахь динчух буьрса.
Уггар а халаниг хилла
Хьайна ахь жоп далар айхьа:
Ма леха бехказло, хIилла,
Дехахь жоп хьовьга хьайн изхьо!

ХIун дина? Ца деш хIун днси?
Ца кхин, я ницкь ца кхечи?
Мало йин, тидамза дити,
Я хьажий и даре кхечо?...

Белш-белшах тоьхна, пу ара
Блаьхой длахиттинчохь кыйса,
Декхар ду скъар а цара
Хало а, атто а нийсса.

Кьонахчун мах тамехь хадеш
Хабар дац — гуллакх ду, амал.
Деттачохь ткъес, дуьне ладеш,
Веза хьо цавоха лама.
Том — том бу. Массо цхьабосса
Бу цунна — бац озабезам.
Сий айар, я изьхь тедоссар —
Хораммо ша харжа деза.

Том — том бу. Кхерамехь чечкъя,
Ши дахар делла вац цхьа а.
Накъостан букъя тлехьа лечкъя
Магош дац цхьанна а, цкъя а.
Том — том бу. Вела, я велха —
Хуьйцур яц амал шен хьуна.
Стаг вужу — майралла еха,
Ткъя киллу эхьо длахьулво...

* * *

...И блаьхо вевза Ризванна:
Ротера ву и хлокхеран.
Кхайкхийна кхиэл трнбунало,

Тамехь и валарна кхера.
Накъостий битина оьгуш,
Ведда, шен цлока ядийна.
Веддера, айина куьйгаш,
Нийсарехь виса ша дийна...

Веддера, накъостий тесна,
Дицдина блаьхочун декхар.
Веддера, зуд санна, стешха,
Фашистийн когашкахь текха...

Хинца и, шен эхьо хьаьшна,
Белшаш а хабийна лаьтта.
Лаьтта и хинца блаьрахьаьжна
Ша ямарт хиллачу лаьттан...

Лаьтта и блаьхошна хьалха,
Нскха тле корта оллийна.
Накъост шен воцуш, ша цхьалха
Лаьтта и, вегавеш, тийна...

Лийр ву и, вужур ву хинца,
Амма и вужур вац — маржа! —
Юьтуш цле тлаьхьешна йийца,
Ларьеш шен Даймехкан маршо!

Лийр ву и. И вала хьакъ ву.
Вужур ву, эхь дуьтуш, киллу.
Лийр ву и. Ямартхо хьакъ ву
Цле йоцуш, барз боцуш илла!

— Къинхетам богуш бац кхунна! —
Капитанан аз дийки буърса, —
Це тоха ямартхочунна! —
Оннда ди глаьххъара буьйр цо...

IV

Адмаша хлуъа лелорах,
Хьийзарх уьш мел карзахе,
Галамо-м шениг длаьхора:
Юха а ели блаьсте!
Къизаллин цлогла ца тийна,
Хьийзаш ю южаллн чарх,
Хетте а, стигал ю сийна,
Хетте а, нуьре бу малх...

Адмаша, адмашна етташ,
Тийсинчохъ кху лаьттах це,
Юха а, даьгна чкъор этлош,
Кхин зезаг даьлла го тле.
Блаьсте ю лаьтта тлехъ, блаьсте,
Безаме ду хлора хъаьрк.
Блаьсте ю лаьтта тлехъ, блаьсте,
Биллина шен сийна блаьрг.

Хьобжу и, цецъаьлла, хьобжу:
Адмашна хилла-те хлун? —
Охуш, я хлу дуьйш дац. Хьобшу
Вовшийн шаьш, дойуш шайн хлу!...

Эзарнаш, эзарнаш къона
Адамаш — гишлош еш дац.
Мелхо а, йохош ду! Гонах
Дийна цхъа цла дисна дац.

Эзарнаш, эзарнаш къона
Нах — безам шайн хьобстуш бац.
Буьйшуш а марахъ шайн къовлу
Шийла герз, юкъ йостуш бац.
Догдика блаьсте-м яц кхеташ,
Бах, дегнийн не! етташ, цо:
«Совцийша! Сел къиза леташ,
Халлак шаьш аш хлунда до?!»

Блаьстенан и деза хаттар,
Детташ шен лазама ов,
Ризванан коьртехъ а глаьтти,
Еш дагна ювжаме чов.
Хлорш-м шайн цла, мохк ларбеш лета,
Даймехкан дуьхъа леш бу.
Ткъа уьш?!. Уьш хлун лардеш лета?
Уьш стенан дуьхъа леш бу?..

Эзарнаш, эзарнаш лобхку,
Жа санна, южална тле.
Оццул халкъ, лаам шен боьхкий,
Муьтлахъ деш хлун ницкъ бу-те?
Цу тле а, хлумма а леткъаш

Бац немцой кхолламна шайн.
Мелхо а, даггара летах,
Хета шаьш дуьненан дай...

Муьтлахь бу, вазвеш сов баьчча,
Дела шайн фюререхь гуш.
Кийча бу, нагахь цо аьлча,
Бердах чулелха а уьш?..
Селхана дуьйна тӀелеташ,
ХӀара цӀе йоцу лакхе
Кхаьргара дӀаяккха гӀерташ,
Вожийна уьш масане...

— Ризван, хьо-м чӀогӀа акъвели!
ДӀахьяжахь, гӀевттина уьш! —
Васильевс, пхьош озош, эли.
— Бита ахь, бу суна гуш...
Ризвана, еш цкъа шен моха,
Дош автомате дели:
Баржабеш фашистийн могӀа,
Ерриг а диск цо яссий.

Атака гена ца ели.
Ца лайна тӀеетта цӀе,
Фашисташ юхаь юхабевли
Хиллачу позицеш тӀе...

V

— Маршалла, турпалхой, муха
Деха шу? Дой-те шу лара?..

Маха ас шух хьанна туху?! —
ЦӀеххьана хӀоьтти тӀе Клара.
Пилотки кӀелхьара хьаьрса
ТулгӀенаш белшаш тӀехь лести.
Сийначу хьажаро хьаьрсу
Суйнийн цӀе гонаха кхерсти.

— Маршалла, Дашониг, хилла!
Охьхаа, схьайола улло...
— Хьовсал шу, цуьнгара хӀилла! —
— И хӀунда хуу хьуна улло?
Схьайола хӀоккхуза, соьца
Хаа хьо, витий и Ӏовдал! —
Забарш йо бӀаьхоша цуьнца,
ХӀора а сихло куьг Ӏовда.

Массо ву йол езаелла,
«Дашониг» массарна евза.
Данм а ю екхаелла,
Ирачу забарна говза.
БӀаьхоша, хьуьнар, доьналла
Хиларна бо цуьнан ларам.
Масане Ӏожаллех ваьлла,
Кхочий и тӀом бечу ара!..
Масане дера чов хьаьсти
Дарбане куьйгашца эсал.
Маса дархо собарца къаьсти,
Цунна ша ца гайти осал!...

— Схъайола, сада!а тхьца,
Хьо-м даим йисина хъаьдда...
— Хъан б!аьрго даим и лъцу!
— Д!авалахь, хьо !ехъа !адда...
— Кхуьур юй т!аккха шу долчу
Кхача со, ца лелахь хъаьдда?!
Сагатлой, х!утту со-м холча,
Хан ялахь жимма шух хъаьдда!...

— И-м дика хууш ду тхуна,
Ахь даре дан а ца оьшуш:
Тхо долчохь хазахета хьуна! —
Воьлу цхъаь, Ризване хьобжуш.
Ризван-м !а ша волччохь тийна,
Доттаг!ийн забарш ловш атта.
Воккхаве юха а дийна
Клара ган хиларна аьтту.

Селхана к!урк!мани хъаьвзаш,
Цу ц!ера юккье нисъелла
Клара а гина, дог !аьвжаш,
Х!ара чухьодуш, сихвелла,
Дийна и юьсур ю хъанна
Моьттура! Ца хилла-кх хъаьхна...
Цундела хета Ризванна
Къаьсттина ирсе ша тахна.

Ирс дац ткъа къизаллин ц!ергахь
Ца дагар и зезаг ховха?!
Ирс дац ткъа !ожаллин кхерчакхь
Ца шелъяр цу б!аьргийн йовхо?

Ирс дац ткъа хилар сел тайна,
Оьзда йо! везаш хьо доггах?!
Ирс дац ткъа езар и хъайна,
Лоруш хъайн тешаме доттаг!?!
Шиннен а сапар!ат даьлла,
Тоам беш вовшийн гуш хилча,
Шиннен а дог т!емадаьлла,
Дуьне а маракъовла кийча...

I

Москва дІалацар шен доьхча,
Гитлера, велла сов біарз,
ХІоттийра кхин декхар: тоьхна,
Хадор дІа Волга, Кавказ.
Сталинград го цунна хІинца —
Къилбехъа некъ ларбен ха.
Го цунна Волга-хи хІинца —
И мехкан цІий лела пха.

Іалашо — къилбера мехкан
Хъалдолу районаш ю.
Къилбехъа массо некъ бехка,
ДІалаца Грозный, Баку.
Іалашо — танкашна кхачо
Кавказан нефтаца ян.
Цул тІаьхъа Москва чу кхача,
Кремлан біов хаьрцина ган...

Таронаш гулйина йоллу,
Тохар дан болатан «куьг»

ЧагІдира — шех иштта олу,
Хаьржина эскар цо — «Юг».
Лаьмнашкахъ цІеххъана текхна
Хъаьтт санна, тІеттІа стамлуш,
Хъаьдда и болатан экха,
Къилбехъа, дерриг хьошуш...

* * *

...Буййсанна шиъ долуш, хоршахъ
Бийшанарш гІовттош сиха,
Дийки:
— Ма-ше-наш тІе-хов-ша!

Хедира Ризванан гІан.
— Дависарг, цхъажимма собар
Дан мегаш ца хилла-те?
ГІан юкъахдаьккхи-кх сан! — забар
Еш, вели машенна тІе.

— Охъхаа, суна тІе товжий,
Машено тахкор ву хьо! —
Васильевс Ризван а хьовзий, —
Ишттачохъ гІан диках го!..

...Чиркх боцуш, машенийн могІа
Боданан бага баха.
ГІум оьгу, хилла шех догІа,

Меттиг яц ведда ваха.
Юьжу и лергаш чу, чета,
Дасхьажарх, гуш хIума дац.
Юькьа чан дохк санна хета,
Мича дубгу хууш стаг вац...

— Муха Ia, набкхета йоллий?
Глан юкьах ма днта хьайн!
— Давалахь, юхаь и долиь, —
Ризван а меттахыхьайн. —
Вела сох, я, лаахь, хьега —
Иштта глан хьуна гур дац.
Дер дац и дийцаза хьобга,
Дийцаза Iалур со вац...

Го суна: цхьа адам лаьтта,
Стаг аьлчаь — дийнна цхьа лам!
«Хьо вуй и Уциев? — хаьтти, —
Вуй кийча хиндерг хьайн лан?»
Ойлаеш веха ца Iийра,
Ценваьлла, тамаш ца бин. —
Меллаша куьг дIакховдийра,
Вист цуьнга ца хуьлуш кхин...

Эли цо, цигано санна,
Кераюкь теллина сан:
«Хьажал хьо — таро ю хьан а
Кхолламан сизаш хьайн ган», —
Гайтира сиз суна хIора,
ХIораннан шен маьIна деш.

«Хир ду», цо оллушехь гора
Хуьлий и, волуш со теш!..

Иштта, цо сайн некь соь бойтуш,
Хьажийра со Малхбузе,
Ткьа Зарган, суна ца гойтуш,
Кхоьссира цо Малхбале...
Элира:

«Некь хир бу бега
Шуьшиннан вовшашна тIе.
Дезар ду шун вовшийн леха,
Ца яхь дIа шун дегнийн цIе...»
Иштта, ца оьшуш кьахьега,
Кхолламан сизаш сайн гин...
— Теша хьо?..

— ХIун эр ду хьобга,
Замано гойтур ду-кх и...

— Волга!...

— Гой, Волга ду догуш!..
— Хьовсийша, хих летта цIе!
— Сталинград ю, кIентий, йогуш...
— Схьакхечи-кх вай бола тIе!..

II

Садаьржаш бомбанаш етта
Йолийра, кьематде хIоттош,
Стигланаш, сийна цIе летта,
ЭтIаш, тIейоблхуш ю моьттуш.

Кеманаш, угуш, чухьовду —
Тулгенна тлаьхьа кхин тулге.
Бомбанаш, кьора санна, огу,
Инзаре шакарш а тухий.

Лелхаш ду, лешаш ду латта,
Дугу и, кложам шех хилла.
Ризван-м ла дегI нисдеш глатта
Йишйоцуш, клордийна тилла.
Бомбаннын лелхарш длатийна,
Эххар а, меттах ша волуш,
Моьттура ца висна дийна
Цхьа а, цу цергахь ца вогуш.

Амма гин длаьхьажча цунна —
МаьI-маьIехь ийало каскаш.
Васильев ла кьежаш кхунна:
— Моьттура йийр ю сайх кескаш!..
Цеххьана гу чевли танкаш,
Юха а дегийра латта.
— Танкаш ю!...

— Фашистийн танкаш!
— Вухаверза, хьо мича хьаьдда?!

«Пантераш», «Тиграш» а нийсса
Кхарна тейогIура чехка.
Блаьхой-м бу танкашца кьийса
Лемина...

— Гранаташ ехка! —
Уциев ша волччохь айло, —

Духадовла меттиг бац вайна.
Довлий шаьш Юхккучохь кьайла,
Танкаш тIеяхкийта шайна!..

Шена а гранаташ кечий,
Леррина талашо кьастий.
«Пантера» герга ма-кхеччи,
Глаьттина, гранаташ ластий...
Танк сеци, зленаш а хьаьдда,
Окопа хьалххяхь разьяьлла.
ШоллагIниг-м яхара хьаьдда,
ХIокхунна уллох тIехьяьлла...

«Чекхьели!.. Дерриг а хьошуш,
ДIагIур ю хIинца... Чекхьели!» —
Ризвана, тлаьхьа а хьожуш,
ДогдаьтIла, ша-шега эли,
Амма ца кхин чекхьяла,
Ца бели танкан и аьтту:
Наьрт санна, сержант Демьянов
Гранатийн цIов буйнахь глаьтти.

Глаьтти и гранаташ лаккха
Айна. Танкисто, кхетта,
Длаьховзий, амма клельэккха
Кхин Демьянов... ЦIе летта,
Сеци танк, буькьа клур баьлла...
Танк йогу... Дог иккхи... Деги...

Танк йогу. Дог даьгна даьлла,
Сий дуьтуш, нур хилла кьеге...

Танк йогу. Йогу масийтта, —
Лалийна уьш цIаро дегнийн!
Совций уьш, чекх ца йовлийти.
Болатан кхимарш а кегийн!
«Цхьа гIулч а юха ма довла!» —
Кхочушди ома бIаьхоша.
Ницкъ кхечи дегнашца кьовла
Танкийн некъ, эшасш Iожал...

III

Юха а атаке гIаттий
Батальон РизванагIеран.
Юха а берзийна гатте
Iеминарш цхьамзанех кхера.
Гранатийн, цхьамзанийн гIюьнца
Некъ шайна хьалхахьа боккхуш,
БIаьхоша гIишлош ехьалоьцу,
Этажа тIе этаж йоккхуш.

Сталинград лелха, тIехерца,
ЦIен-Iаьржа чан кIуьрах ийна.
БIаьхой цу кIуркIманехь хьерча, —
Цхьамзанийн тIом кьиза хилла.
Хирцничу гIишлоша дуькьна
КIур туьйсу урамаш хедош,

Батальон гIалина юккье
ГIертара, фашисташ эгош.

Ризванний, Володей вовших
Ца кьаьсташ, лета, еш терго —
Шиннах цхьаь гучуьра вовшихь,
Лохура вукхуьнан бIаьрго.
ГIо эшча каде уьш хьаьвза:
ХIинцца а Iотта Ризванна
ТIехьашха айинарг цхьамза
Васильевс вожий, нал санна.

Масане иштта нисделла —
Цхьаь вукхо Iожаллех воккхуш.
Вошалла бIаьхойн чIагIделла,
Халонаш нийсонца йовкьуш.
Кьонахийн даима хилла,
Байракхах айдина лаккха,
Цхьа гIиллакх: «Хьуо хIаллакьхила —
Накьост хьайн кIелхьараваккха!»

★ ★ ★

...РизванагIеран извод сецна
ГIишло чохь заводан цехан.
«Хьеший» а кхузахь тIеэца
Днийзира, ца хьоьжуш деха.
Мичара ца хууш, догIий,
«Юнкерсаш» тIехула даьржа.

Чухьолхий, бомбанаш тухий,
Глаттабо цара кIур Iаьржа.

Эххар а, дIатуйшшехь лелхарш,
Майда а хадош, тIехьаьлхи
Фашисташ, оьрнаш тIехлелхаш,
Цхьа энсар воIура хьалха...
— Це тоха!

Ианий тIе доIа
Пулемето, даш тоьхна ткьесе,
Баьцарчу мундирийн моIа,
Бижабеш нийсачу кесе.

Амма бу мостагIий алсам,
Уьш, текхам, хьалхахьа гIерта.
Хадайой цIераи и аса,
Лелха уьш заводан керта.
— Гранаташ!...

Юха а дийзи
Тасадала, чучча а дахна.
Кадели уьш аратнйса
Кертал а, дог Iабош, тоьхна...
Кадели... Делахь а, хилла
Доккха зен — эгна ах нийсса.
Бисинчех ах — чевнаш хилла,
Командир иоцуш взвод йисна...

Ткьа фрицаш, и хууш санна,
Хье на луш, юхаь чухьаьлхи.
Ризван а вуьйхи цхьана ханна,
Ца хууш дан дезарг хьалха.

Делахь а, дийзи мохь тоха,
Ца хьежош куьйгалла кхече:
— Вэво-о-д! Сан омре ладогIа!
Гранаташ сихонца кечье!..

IV

...Мацца тIом тийча, Ризванна
ЦIеххьана ирча сурт гин:
Садала йижица санна,
Iуьллур а йоьжначохь и!..
— ХIиница ду-кх, лейтенант текхош,
СхьайогIуш суна и гуш...
— Ийр дац вай хIара ца доькхуш!..
— Бекхам бу-кх хIаллакбар уьш!..

БIаьхой тIегулбелла. Цара
Дуьйцург вац хезаш Ризван.
И Кларе хьаьжжинчохь Iара,
Ницкъ боцуш меттахьан.
ЙоI аркъал Iуьллур а шуьйрра
Биллина сийна ши бIаьрг...
Iуьллу и... Чекхдели туьйра,
ХIоттийна тIаьххьара хьаьрк...

ДIакьаьсташ ша даиманна,
Сел шена дукхадезна
Дуьне а маракьовла санна,
Ши куьг ду дIасатесна.
Хилларш шайх хийла кIант хьоьгуш,

Езнариш массарна шаьш, —
Ю мохо тлаьххъара хьовьстуш —
И клада, и дашо месаш...
Исбаьхьчу юьхь тлехь глорийна
Тлаьххъара деган лазам.
Чов... Ховха накха чахчийна...
Куча тлехь го цийн тладам...

Чекхдели. Кхоамза хадий
Къизалло къона маргал.
Чекхдели. Къизалло ладий
Ховхачу зезаган глаи...

...Хала ду валарх стагвуола,
Делахь а денна и гуш.
Тамехь а яц стеган ойла
Валарца машар хуьлуш.
Кхеташ ду — тлом валар доцуш,
Хилла бац, я хир а бац.
Хетте а, даго тлоцуш
Тамехь а южалла яц.

Вужуш ду тлемало-къонах,
Тамехь и вадахь ду нэхь.
Уггар а ирчачу вуонех
Ду-кх зуда йожар тамехь!..
Даим а хийра ду хилла
Зударийн лаамна дов.
Даим а нелате хилла
Зудчунна яр, тоьхна, чов...

Вайнехан хилла цхъа ладат —
Мел доккха дов хиларх и,
Зуда юкъяяьлча ций лана
Йишйоцуш, цунна гуш кхин!
Къонахийн хилла ду декхар,
Нагахь шайн когашка цо
Йовлакх шен тасахь, деш дехар,
Айдинчохь герзаш совцо!..

«Зуда», «Тлом» — цхъана а маттахь
Цхъаьнауьйш дац и ши дош.
Зудчунна герз айдеш глаттахь,
Къонахчун хилла сий довш...

...Ризванна хезара шера
Шен кийрахь детталун дог.
Ойланийн благор бу хьере,
Легашкахь — хораме бог.
Цлеххъана, хаалуш цунна,
Сирлачу маьлхан нур дов.
Цлеххъана, хаалуш цунна,
Дагах чекхделира ов..
Кхийти и, хлинца и кхийти
Мел хьоме хилла и йол.
Кхийти и... Мел тлаьхъа кхийти!
Мел тлаьхъа, байттамал я!..

V

Иштта ду-кх дахаран гиллакх —
Велларг кхин вуха ваглац.
Дийнаниг тен везаш хилла-кх,

Іен веза... Ца Іийнарг вац.
Ризван ву иштта Іаш-вехац,
Веха и, шен болх — тІом беш.
Вац тІамехь Іожалла лосьхуш,
Вац цунна букь сеттабеш.

Азвелла, вуоча и ваьлла,
Забарш а цо йицїйна.
Цабезам даг чохь совбаьлла,
Бекхамах ву и хьаьгна...

— Иिताхьа ойланаш гІийла,
Кхетахьа, и-м эрна дай.
ХІун дийр ду — даьлла-кх и хилла,
Эрна са ма даа хьайн, —
Васильевс, хийлазза санна,
Меттахаваьккхи Ризван, —
Хьажал, хІун карийна сайна
Гайтий ас? — Махкахо хьан...
ДІаэца, хІан, айхьа деша,
Гой хьуна — цуьнан сурт ду...
Ризван тІехьожу, ца тешаш:
— Бакьлоь хьо, хІара нохчо ву!..

Горга юьхь йолу кІант хьожу
Ризване — кьона бІаьхо.
«Ханпаша Нурадилов, — доьшу, —
Кавказан бакь турпалхо...

Маьлхан кІант, аьрзунех аьрзу,
Майрачех майра и кІант,
Бекхаман цІе говза хьобрсу
Пулеметчик, старши сержант...
Даймохк шен безара цунна,
Дерриг а шен са дІалуш.
Воьдура тІе мостагІчунна,
Іожаллех оза ца луш...

БІаьхо, кху суртах бІаьргтоха,
Аьрзуна хьажа бІаьра.
Цо санна, ахь майра тоха
МостагІна герз хьайгара...
Исс бІей ткьа фашист цо вийна,
Шийттаннах йийсар дина...
Вац хІинца Ханпаша дийна,
Лийрдоцу сий дисина!..»

— Дийшин ахь? ХІинца хІун олу?
Ткьа шо а цуьнан хир дац...
— Нохчаша «Кьонаха» олу,
Цул сийлахь хастам тхан бац.
— Кьахета-кх...

— Кьа-м, дера, хета,

Делахь а, байттамап лиэш
Шена ца хирриг и летта
МостагІех, дог Іабадеш...

Дависарг, иштта сан аьтту
Нисбелча бекхам цкьа бан,
Цул тІаьхьа-м, теша со, атта

Хир дара чаккхе сайн ган...
— Иитал ахь, Ризван, и ойла,
Хьалхе ду жамлаш вай дан.
Ца хьовсуш цкъа Берлин гойла.
Сихлур дац вай чаккхе ган!

— Дуьхьал вац со-м цуьрриг цунна,
Ца гуш цкъа йобжна Берлин,
Вала-м со сихлур вац хьуна!..
— Ас хьобга боххург ду-кх и...

VI

Лабтташ ю кьонаха-гIала,
Буьрса гIап, ламанан гIайракх.
Лабтташ ю кьонаха-гIала,
Айина доьналлин байракх.

Сталинград — юьйцу и тахна
Дуьненан еа а маьНехь.
Сталинград — юьйцу и тахна
Дуьненан массо а маттахь.

Цу дашехь бу тахна тийжаш
Узам чов хиллачу лабттан,
Цу дашехь бу тахна иийжаш
Лазам кху догучу лабттан.

Цу дашехь тахана бека
Даймохк шайн ларбечийн кьийсам,
Цу дашехь тахана бека
Европан халкьийн сатийсам.

Цу дашехь лета стогалла
Маршо шайн ларьечу кIентийн,
Цу дашехь гIуьтту дуралла
Мехкан сий лардечу кIентийн...

ЦХЪАЙТТАЛГІА КОРТА

I

Сталинград! Турпала гІала!
 Йогу хьо тахана, лелха,
 Амма яц бакьо кьурд ала —
 Берриг Мохк хьан царца беха.
 Сталинград! Турпала гІала!
 Херца хьо, болато хьовшу,
 Амма яц бакьо кьурд ала —
 Дерриг а дуьне хьов хьовжу.
 Сталинград! Турпала гІала!
 Къематде кхаьчна хьан хьаьтта,
 Амма яц бакьо кьурд ала —
 Даймехкан омра ду:

«Латта!»

Кхо бутт а баьгна чекхбели,
 Чим хилла баьржаш кху хьаьтта.
 Кхаа шарал кхо бутт бахбелла,
 Сталинград, тийсалуш, лаьтта.
 Лаьтта и чевнех цийи лиэшаш,
 Берриг ницкъ гулбина лаьтта.
 Лаьтта и толамах тешаш,
 Бекхаман тур буйнахь лаьтта...

...РизванагІарна нисъелла
 Позии ю болуш аьтту.
 Блаьхоша, дика хьулбелла,
 Ца вуьту мостагІа гІатта.
 Ткъа цара-м йолайо стта
 Минометаш, некъ шайна баккха.
 Дийна стаг ца висна моьттий,
 Сихло шаьш чухьалха гІаккха.

Атаки тІаьхьа атака —
 Фашисташ, дараш ца лоруш,
 ТІегІерта. Масийтта танк а
 Го хьалхахь, кІур туьйсуш, йогуш.
 — Тахана-м къаьсттина чІогІа
 Хьийза хІорш...

— Вайн дезде дохо!..

— Цундела, жоп луш ма-доггІу.
 Деза вай царна а тоха!

— Нийса ду, лейтенант, нийса.
 Вайн де ду таханалера.
 Мел цара ярах а кхиссарш,
 Дезар ду церан вайх кхера!..
 — Массо а ву-кх тІаккха реза,
 Хьакьдоллу совгІат дІакхачо,
 Цаьрга а «даздайта» деза
 Октябран ткъе пхий шо кхачар!..

— Боллу ницкъ вайна тІеберзий
 Цара, сов эвхьазабевлла.

— Дац тата вайчеран герзийн...
— Хетарехь, уьш юхабевлла...
— И дитал! Юхадовла дезахь,
Вайга а цхьа хаам бийр бу.
Ткъа х'етталц — вай латта деза!
— Кхийти со!..

— Кхочуш вай дийр ду!..

Ризван (и лейтенант вийча
Командир х'оттийна взводан)
Ia х'инца терго еш, кийча,
Портахь т'е фашисташ го бан.
Тоххарехь хиъна Ризванна
Мостаг'чо урам д'алацар,
Амма йиш яц вухавала,
Бахъана х'оттош э'е яцар...

Хала ду, хала ду ч'ог'ла
Ишттачохь сацам т'езца.
Накъостийн кхолламан дог'ла
Хала ду шен буйна эца...

II

— Почтальон!..

— Ур-рра-а!..

— Т'егулло!..

— Сержант, хьо мичара вели?!
Ши к'ира — ца вог'луш улло...
— Со-м х'инцаъ халла чекхвели!..
Теший шу? К'ладвелла ч'ог'ла,

Шу лобхуш, дийзи къахьега...
Лейтенант, ахь цкъа бохь бог'ла —
Йолера кехат ду хьог'а!..

Ризвана даьккхи, катоьхна,
Кехат схьа, — хат! цунна девзи:
«Зарган!» — ша волччохь когтоьхна,
Д'аьндаргах хелха и хьаьвзи.
Г'ан хилла, д'абайн т'лом, цуьнца
Д'аяйра шеко — йозалла.
Вацара лаьтта т'ехь х'инца
Цхьа а стаг ирсе, и санна...

«Ризван, сан хьомениг, доьху
Бехказа ахь со йнтар.
Ойлано даим хьо воьху.
Б'аьргаша лобху хьо гар.
Сан деган сатийсам мерза
Хьох хьерчаш бу даима.
Серса т'е гуьйренан дерза,
Сабохуш сингаттам сан...

Х'инцалц со ца яздеш Iийна,
Хиллачун бехк лаьцна т'е...
Яллац со-м бехказайийла
Х'инца а, ларьеш сайн ц'е.
Хьуна-м и х'инцале дерриг
Ма-дарра хиъна хир ду.
Делахь а, новкъа ду эриг,
Теша со ...Хьо кхетар ву...

Сан хьокъехъ даържина юртахъ
Шабаршца лаържа хабар.
Хинца хъан цлрачийн бертахъ
Тарлац вай вовшийн хилар.
«Шина буса Мовсарехъ Ийна,
Цла съна хъенехан йол», —
Бохуш, со хъехаеш, хийла
Даьккхима сан дагна да!

Ас хьобга яздина хьалха —
Тлстоха хлумма а дац.
Мовсарца, шина буса хьовха,
Минотехъ Ийна со яц!
Хинца-м и киллу длаяйна,
Мичахъ ву хууш стаг вац.
Я Дурда лацар ца лайна,
Я фронтах ведда хаац...

Ишттаниг кхузахъ а хинца
Нисло кху халчу муьрехъ.
Догдаглац сан царах дийца —
Добькина пара шайн эхъ.
Лела уьш шайн са дадийна,
Эцна тле бандитийн цле...
Валар ду-кх, воллушехъ дийна,
Хир дуй кхин цул добьна де?!

Дахди ас, бехк ахъ ма билла,
лаьткъинарг ас далхадо,
Ткъа хинца хлоккхузахъ хилла
Керланаш ас дагардо:

Тхуна а кхаьчна тлом герга.
Хезаш бу, го цуьнан цле.
Малгобек длаалаьчна, Терка
Нистте уьш баьхкина тле...

Грознера промыслаш йогуш,
Глаьттина къаьхъа дохк-клур
Ведана хьалакхаьчна, дойуш
Дийнахъ а дла маьлхан нур.
Амма цу экханан мlara
Кхочур яц ша кхийдачу:
Дуттур дац вайн бензин цара
Цкъа а шайн танкашна чу!

Наха бах: «Эрна ду кхийдар
Гитлеран боьха и ка —
Чингисхан, Астагла Тимар
Къарвинчу вайн лаьмнашка!»
Иштта сайн урокехъ дийци
Берашка ас тахана.
Сацам тхан классо тлейици
Гло дан вайн колхозана...

Жимчо а, воккхачо хинца
Къийсамна йихкина юкъ,
Шеко яц хлумма а: фрицан
Хлоккхузахъ хедар бу некъ!..
Кхин хлуммаъ дац яздан керла,
Зен-зулам дац хьуна цлахъ.
Кхерам клел ца глерташ эрна.
Декхар хъайн кхочушде ахъ.

Со Иийр ю собарца хьовжуш
Толамца верзаре цла.
Кхетий хьо? — Иийр ю со хьовжуш,
Ца шельеш безаман цле!»

III

...Тлом — цкъа а хилла бац атта,
Муьлхха тлом — тлом хуьлий буьсу.
Амма ахь блаьхоче хатта —
Урамийн тлом буьйцу буьрса.
Хала ду цахилар хьалхахь
Фроитан сиз — тергам тлехь латто,
Цахаар мичах чухьалха
Кечбелла мостагий лаьтта.

Урамийн тлом талларх тарло,
Адмашна адмаша толлург.
Урамийн тламехь стаг дарло,
Ца къаьсташ эшнарг, я тоьлларг...
Урамийн тламе хьо хлоттахь,
Довналлин хлайтталла оьшу,
Оьшуш ду хилар саметтахь.
Сакхонан семалла оьшу.

Къаьсттина хала бу, къиза
Тлом, нагахь глешлош чу берзахь:
Хлора а этаж, човь кыйса
Майралла оьшуш ю герзел...

...Маьрклажехь мелла а лахло
Моторийн, лелхарийн гловгла.
Хлетте а, блаьхошна-м яхло
Бодашлахь токху хан члогла.
Бодашлахь ойланаш деба,
Хьуо цхьалха, эглаза хета.
Бодашлахь кхерам а теба,
Тлехьашха хьуна тлеххета...

Ахподвал доьхначу цийнан
Ю хинца схьалаьцна кхара.
Блаьхойх-м ах ца бисна дийна,
Мила ву хинца и лара?
Лулара массо а урам
Фашистийн карахь бу хинца.
— Леци вай, кентий, кху гуро...
— Чаккхе ю, хлуьу а дийцарх...

— Некъ кхузахь чекхболуш хилла...
— И хаац! Ишттачу гатте
Хьалхаь вай нисделла хийла!..
— Вай къардан-м дац иштта атта!
— Гур ду-кх и...

— Ца хьийзаш доьхна,
Деза вай довла цкъа ара...
— Кентий, вай доккхур ду, тоьхна,
Цхьа гечо...

— Сахилахьара...

Салташка ладоўгіна Іара
 Ризван а, бодашлахь тийна.
 Теша и — юхь Іаьржа цара
 Хіоттор вац, шаьш мел бу дийна.
 Теша и — кийча ву хІора
 Вовшашна орцахавала.
 Декхар шайн кхочушдан гІора
 Карор ду, дош хІокхо алахь...

Хіетте а, дац кхунна атта,
 Къахетар эшош, шел тола.
 Хіетте а, дац кхунна атта
 Шегарчу жопаллех вуола.
 Ярабби, мел хала хилла-кх
 Іожална тІе адмаш хьийсо!
 Ярабби, мел хала хилла-кх
 Деттачу доша кІел нах кхийса!..

IV

Цхьа буьйса... Нийсса цхьа буьйса —
 ХІун ю и, мел яхъяларх?
 Къонахчо, хиларх мел буьрса,
 ХІун ду цхьа буьйса ларъярх?!
 ХІун ду и — такхар цхьа буьйса,
 Кора кІел дІатевна Іаш?
 ХІун ду и хиларх чухъуьйсуш
 Биргіанийн Іаьржа біаьргаш?!

ХІун ду и цахиларх кхаьрга
 Хадалур мостагіийн го?

ХІун ду хІорш хиларх ах гергга
 Дархой а, чевнашца вон?!

Го къовлуш, берзийна юккъе,
 Херцарша юккъна дІа неІ,
 Дисииарг: Іожалла екъар,
 Я бехар йийсаре некъ...
 Яцахь а бодашкахь шена
 Накъостийн яххьаш схьагуш,
 Ризванна-м хаьара шера:
 Сацам тІеэцна Іа уьш.

Цхьа буьйса... Нийсса цхьа буьйса —
 Суьйренний, Іуьйренний юкъ.
 Цхьа буьйса... Ткъа дуьхьалтуьйсу
 Берриг а дахаран некъ...
 Ризван — и сатассалц Іийра,
 Ши біаьрг кхин ца хьаббеш тІе,
 Кху цхьаьна буьйсанан кийра
 Тардина шен массо де...

Бераллин туьшера дуьйна
 Йогучу Сталинграде
 Некъ бин цо, дахар шер дийнна
 Юхатоллуш, сатасале!..
 Сатасар-м долало лелхаш,
 Етташ схьа инзаре цІе.
 Юха а тхов бу тІебоьлхуш,
 Пенаш а ду херцаш тІе...

Тлаъхь-тлаъхьа херцарша гатъш,
Лаъттара подвалан чоъ.
Нагахь лахь иштта тлеетташ,
Дуьсур дац кхарах цхьа доъ.
— Гавурш я!, хетарехь, бохку
Гуьрг-блаьрг дладуькъна, сачохь
Доллушехь, дерриш дладохка
Вай хинца кху коша чохь...
— И-м цаьрга далундерг деча...
— Дитал уьш! Цул гюли ю
Ксчдалар «хьеший» тлесаца.
— Ладуглу!

— Вай-м кийча ду!..
— Хлан, хинца текхаш тлебоглу...
— Гранаташ кхуьссур ю чу...
— Корашка! Хьажош це тоха,
Вожавеш ваьлларг гучу!

Хьалхарниг айлушшехь глатта,
Граната шен айина,
Вожийра и автоматан
Це цунна тлеланийна.
Иштта кхин иттех вожийра,
Граната ца кхуссуьйтуш.
Бисснарш-м лаъттах длаийра,
Кхин кхарна тле ца гуртуш.

Гуллакх шайн ца хилча, фрицаш
Сихонца юхабевли.
Рупорца мохь бетташ, дийцарш
Кхаьрца дан буьйлабели:

— Ткъа минот хан шуна елла
Цу чуьра арадовла.
Длахьедо — и чекх ма елли,
Шу хлаллакхилла девлла!..

...Ткъа минот. Хилла сов еха
Ишттачохь уьш ягарьян:
Кхуьур бу кьинхетам бежа,
Я шайна кхиэл кхайкхаян!..

Ризвана гонах блаьрг кхарстий:
«Маса ву хинца ирахь? —
Ша а тлехь ялх блаьхо къастий, —
Хлан-хла, тлеоьцур дац изхь!»
— Хлан, хлара жоп тхан аш лара! —
Васильевс автомат шен
Яссийра корах дла ара,
Клордийна ладобглуш сен.

Дуьхьал схьа, нийсса хьажийна,
Яоккха топ тоьхна чу цкъа,
Массо а, ладош, вожийра,
Оьккхуьйтуш дерриг а цла...

V

«Велла со, я ву-те дийна?
Буьйса ю, я де ду-те?
Хлун ю-те, оццул талийна,
Язьелларг сан некха тле?..» —

Ризвана халла длабилли
Блаьргаш — дац хлумма а гуш.
Бац ницкъ а цуьнгахъ кхин тилла,
Я, глортарх, вац глатталуш...

Эххар а, шен некха тлера
Иозалла длататта и
Глоьртича, велира кхера:
Шена тлехъ цхъа адам гин.
Гуьллу и, тлевоьжна бертал,
Хъаьрчина кхуьнан мара
Ризван юьхъ цуьнан ган глерта:
«Ван мила ву-те хлара?..»

Цлеххъана веана метта,
Хиллачул кхийти Ризван:
«Володя!.. Суна тлеххетта
И, шена со длаьхуьлван!..»
Берриг ницкъ гулбина, текхна,
Клелхъара схъаваьлла ша,
Васильев аркъал цо ваьккхи:
«Дийна ву!.. Хинца вайша...»

— Хъажахъа, Ризван... сан аьтту...
— Ас хинца... Со хьожур ву...
— Аьтту ност... Ерриг а аьтта...
— Ас хинца длаьохкур ю!
— Эрна... ду... ехка ца оьшу...
Вукхарах хлуи хили-те?
— Виьнэ а гуьллуш ву, воьжна...
Хлара хилла-кх тлаьххъара де.

Ризван, ца доьгІна со... глатта...
Ткъа вайнаш генахъ бу сов...
Ма те... Хьо чекхвер ву атта...
Кхетий хьо?..

— Кхеташ ву со-м...
Амма хьо, хьо глатат ваьлла:
Цкъа а цахиндерг ду и!
— Ас доьху...
— Хаьдда и даьлла!..
Хъаха а ахъ эрна дин...

* * *

...И кхо де... И кхо де-буйса —
И ирча, и деха гІан! —
Хинца а схъа дуьхьалтуьйсу
Ризванна и хьере хан...
Мичара белира цунна
Ницкъ хлетахъ и дерриг ган?
Мичара белира цунна
Ницкъ хлетахъ и дерриг дан?!

Хаац-кха дийна и муха
Висира, ца хедаш са,
Хаац-кха, дог цунна муха
Тоьира и дерриг лан?!
Садала ца тоьуш хлуо а,
Я гІо дан воцуш стаг кхин,
Схъайоккхуш кибарчиг хлора,
Кхечира нелар тле и...

Хаац кхуо яьстира муха
Херцарша кьевлина не!,
Хаац кхуо хаьржира муха
Буйсанан к'оргехь и некъ...
Шена т'е ца х'юьттинчунна
Хуур дац мел гена ю,
Х'етахь ма-хеттара кхунна
И ши-кхо чаккхарма юкъ!

Кхаа буса муха текхийра
Чов хилла Васильев гехь?
Кхаа дийнахь муха лечкьийра
Фашистех подвалаш чохь?!
Ризван — и ша а ца теша
Иштта чекхдаларах и.
Хаттар дахь, х'иллане кьежа:
— И де ма дог'ийла кхин!...

* * *

Г'ала яц. Яц г'ишлош, ц'енош —
Дерриг а дохийна, аьтта.
Лелхаш ду, догуш ду денош,
Цхьа адмаш, кьар ца луш, лаьтта!
Лилхинчохь бомбанаш, х'юььнаш,
Догуш ду, к'ур г'уьттущ, латта.
Г'улгаш т'ехь гуш ю ц'ийн хьоькхнаш,
Цхьа адмаш, кьар ца луш, лаьтта!
И жоьжахати ца лалуш,
Волгин хих сийна ц'е г'лаьтти,
Мокхаз а, болат а лалош,
Цхьа адмаш, кьар ца луш, лаьтта!..

...Хиламех, т'анкьаьлла, дуьзна
Шийлачу ноябран денош.
Техника, эскарш т'еозна,
Вайчеран ницкъ денна дебош.
Хийцамаш хаалуш, х'инца
Б'аьхойн а дог-ойла г'уьтту.
Хиндолчу тохарах дийца
Шабарийн пхьоьханах х'уьтту.

Теша уьш, даггара теша —
Даимна бац т'еман бала.
Теша уьш, дезар дац хьежа, —
Карор бу ницкъ мостаг' лалла.
Тешар — и онда герз хилла,
Сталинград тешаро латтий.
Тешаро ницкъ белла, хийла
Т'аьххьарчу хьуьнарна г'аттий...

* * *

...Ризване ши кхаь кхаьчнера:
Цхьаь бу — взвод т'еюзу аьлла.
Шоллаг'ниг — госпиталера:
«Операци дика чекхъаьлла»!
Чекхъаьлла! Дика чекхъаьлла!
Дийна ву Володя, дийна!
Гур ву и кхунна, товелла:
Ког цуьнан д'а ца хаднийна!..

«Хуммаъ дац, шек а ма вала,
 Беттар бу когаш вай, доттаг!
 Ца кхочуш цкъа Берлин-гала,
 Инш ярий даха вай лаьттах?!
 Хинца а бляьхочун декхар
 Ца кхиьна кхочушдан вайша,
 Хинца а ца ваьлла бекхам
 Доттагех бина а вайша!..»

ШИЙТТАЛГІА КОРТА

I

И Іуьйре, и таьІна Іуьйре —
 Глаьттира, сийна цле летта.
 Ноябран ткьоллагІа Іуьйре —
 Дегийра, ластнийра латта.
 Хан кхечи! Болий арткечам,
 Туьйхи тІе, туьйхи дог Іабош.
 Хан кхечи. Зама тІекхечи —
 Етта цле, мостагІий Іадош.

Стигал тІеязьелла Іаьржа,
 Лелха и, кегло и, этІа.
 Я лаьттахь, я стиглахь маьрша
 Меттиг ца юьтуш, цле етта.
 ЧІагІлуш ду тІаьхь-тІаьхьа тохар,
 Бац цхьа а ницкъ сацо хІинца:
 Долий дІа мостагІа вохор.
 Дезуьйтуш Сталинград йицъян!

Юха а, юха а етта,
 Лелхуьйтуш поттарчий лергійн.
 Аналlex сийна цле летта,
 Хьаьжначун кхолош нур бляьргийн.

Клур глуттуш, йогуш ю луйре,
Цлеран тлам гонаха кхерстош,
Лелхаш го аналлин шуьйре,
Мостаглий мархашка лестош...

...И луйре, и цлеран луйре —
Байракхах тлам кхарстош глаетти.
И луйре, и буьрса луйре —
Бекхаман тур буйнахь глаетти.
И тлеман инзаре гловгла
Эххар а шатлакхе йоьрзу,
Фашистийн-м яц бевдда глойла —
Еттачу цларо уьш моьрцу...

Ткъес санна, фронтах чекхдели
Цхьа доца дош-омра: «Хьалха!»
Ерриг а фронтан мохь бели:
«Атаке!» — эскарш чухьаьлхи...
Семса ло охуш, сихъелла
Гашлошна некъ баккха танкаш.
Гелдалар, дараш дицделла,
Сарралц ца совцний атакаш.

Нуьцкъалчу тохаро хьере
Бина, шаьш хлун дер ца хууш,
Фашисташ бевллера хьера:
Уьду уьш, позицеш юьтуш.

Тлаьххьарчу атаке хьаьлхи
Кьовлалуш маьрклажан бода,
Ризванан взвод кхечи хьалха,

Кхиале фашисташ бовда.
Инцлур яц цкъа а Ризванна
И еха, къиза миноташ,
Хьерчар шаьш, хьерадевлча санна,
Вовшийн и кортош а отуш.

Вицлур вац полковник стомма,
Нал санна, шена тлелетта.
Моьтттура тлеххийти тонна,
Вужуш ша цунна клел лаьтта!
Делахь а, ша цул тлахьаьлла
Хиларна белира аьтту,
Сеттина, хьала а ваьлла,
Шена клел верзо и атта.

Полковник-м Ризванах хьерча,
Хьуьхьвоьлла, кхачийна глора,
Цабезам, кхерам чохь ийна,
Цлийбелла бляьргаш къарзийна.
Хьийзош шен ерстина ворта,
Клелхьара вала и глерта,
Амма цкъа тапчин мукъ коьртах
Кхетча и веара «берта».

«Эххар а, ларжъелча, севци
Садала. Ризванаглара
Цхьа блиндаж шайна схьалеци,
Ха хлоттош роглана ара.
Хала некъ, къиза тлом бина,
Кхин цхьа де цлеран чекхдели.
Ризвана ша йийсар дина
Полковник штабе длавиги...

— Вацара полковник воца-м!...
— Ирс хили тахна вайн взводан!
— Вайн лейтенанта-м ву лоцур
Инарлаъ, оьглаз ша водахь!..

* * *

Гелбелла бляьхой длатийна.
Стомара сарахь тлеюьзна
Взвод кхеран кху шина дийнахь
Юха а ах бен ца йисна...

Гийлачу серлонехь халла
Къастало накъостийн яхъаш.
Ризван Ia ойлане ваьлла:
«Йоглу-те кхане хлун дахъаш?..
Хлорш бисна... Хлун хаъа кхана
Вожа кхаж муьлхачун болу?
Хлораннан хир ю-кх цлахь нана...
Кханено хаац хлун олу...»

Хала ду-кх кхолламаш лера:
Кхиале герггара вовза,
Дийначийн спискашна тлера
Масане длавайа веза...

II

Садаържи. Кхевссина доглу
Даккхийчу чимашца ло.
Тийналла... Бляьхой цецбоху
Хлоьттинчу цу тийналло.

Тийналла... Тийналлех хьяьгна
Адамаш ладоьлна Ia.
Тийналло чов хилла, яьгна,
Аре а йижийна дIа.
Тийналла, тапъаьлла, оьгу
Чимашца стиглара чу.
Дегнашна дарба деш оьгу,
ГловгIано къорадинчу.

Дегнаш... И адамийн дегнаш —
Цаьрга ла ца луш хлун ду?!
Дегнаш, и адамийн дегнаш —
Цара ца эшош хлун ду?!
Сирачу салтийн чоэша
Хьулдина деттало уьш,
Деттало, амма и эшча,
Кийча ду сопца а уьш!..

Хьогахчо хи санна, аьхна
Тийналла муьйлуш Ia нах:
Хьеречу тлеман «дур» хьяьхна,
Бевзина тийналлин мах!
Хлораммо шен ойла луьсту,
Хлоранна шениг го гIан:
Хьоме бер, я езар хьоьсту?
Ненаца йоккху-те хан?...

Я тлеман некъаш шайн луьсту,
Я эгнарш лоьцу дага?
Салташна хлун дуюьхал хлуетту
Йиш юй и хаьн, я ган?..

Тийналлехъ даржадо шуьйра
Темаш шен хъан ойланом,
Тийналлехъ доладо туьйра
Дийца хъан сатийсамо...
Амма бах ца бели, хадий
Маьршачу тийналлин мур:
Юха а жил-лалам ладий,
Долийна тламо шен «дур».
Юха а стигланаш лелха,
Юха а латта лести.
Юха а цхъа омра:

«Хьалха!» —

Атаке гловттош, дийки.

Амма дла ца даха деха
Телатар — нуьцкъала цле
Туьйхи схъа, дийзира леха
Левчкьийла, эгна лай тле.
Гена а бац и «бен» — хьуьлла,
Гу тлера етта цле схъа.
Батальон-м йоьжнадохь луьллу,
Йишйоцуш меттахъан...

Танкийн а ца бели аьтту,
Хьаша и «злуганийн бен»:
Етта цле, ца вуьтуш глатта,
Амма йиш юй иштта лен?!
Тле лайлахь лилла дац атта —
Клохцалаш санна ду и.
Телатар, го, духуш лаьтта,
Комбат а холчахьотти...

Ризвана, хьоттинчу хьолах
Кхетта, шен цхъа сацам бин:
«Дош хир дац хинца кху болах,
Иштта лахь!» — Хьалха текхи.
— Лейтенант! Юхаверза! — бохуш,
Бетта мохь тергал ца бо,
Сихвелла длатекха, охуш
Некхаца и семса ло...

Ерриг а батальон цунна
Тлаьхъа длаьхъажжинчохь ла.
Гучувели и мостагичунна —
Таллар а долийра дла.
Ткъа Ризван-м текха, ло хедош,
Лаьхъанах сеттадеш дег!,
Ткъа хьоьнаш-ма, дог цуьнан хебош,
Шакаршца лелхара тлех...

Текха и, текха дог лабо,
Кхиале хьоь ша сацо.
Цлехъана гин некъ шен хадом
Схъахъавдда боглу немцой:
«Хлан, хинца хлорш бара оьшуш...
Кхоь бен уьш вац, цхъадика, —
Текха и, цаьрга а хьоьжуш, —
Нагахь сан ца далахь ка...»

Ца буьтуш баржа уьш дласа,
Кхии клант горахлотта,
Даггара царна тле яссо
Ерриг диск автоматан...

— Хый, йовсарш я!, муха хета?!
Жаьлеш я!, лецин аш схьа?! —
Циггахь, шен белшах иле летта,
Ризван а вуьйжи охьа...

«Йиш яц сан, бакьо яц Илла!» —
Юха а хьалха текхи.
Дависарг, мел дазлуш хилла
ДегI, чевно чахчийча и!..
Текха и, ларбеш тхьусбоьлла
Аьрру пхьарс, юьтуш цийн лар.
Текха и, текха хьуьхьвоьлла, —
Сацар ду хIинца — валар!

Берриг ницкъ гулбина текха —
Деган ницкъ, дегIан ницкъ шен.
Текха и, кьар ца луш, текха,
Эккхийта Iожаллин бен...

Адаман ницкъ, хьуьнар довза
Кхиьнарг вуй кху лаьтта тIехь?!
Адаман доьналлин доза
Хиьнарг вуй кху лаьтта тIехь?!

Амма кIант «бенна» тIекхечи,
Амма кIант дийна виси.
Айвала гIора а кхечи,
Гранаташ чу а кхисси!..
Пулеметийн буьрса бен иккхи:
«Чекхдели... Ас дин хирг сайн...
Чекхдели... Бац соьгахь ницкъ кхин...»
Хедира кхетаман тай...

III

«И хьожа... Мичахь ву хьовха?..
Хьожа ю-кх кху чуьра йогIуш, —
Ризванан коьртехь и хьалха
Кхерстира, кхетамчу вогIуш. —
Хлоркин ю-кх... ХIан-хIа, ю йодан...
Мичахь ву? Суна хIун хилла?..
И хьожа... ХIара хIун бода...» —
Халла цо бIаьргаш схьабилли.

— Со мичахь... — гIоьрти и хатта.
— Самавелин?! — хIиллане кьежаш,
Халат тIехь воккха стаг лаьтта:
Куьзганаш, можан суик кьоьжа. —
— Госпиталь ю-кх, дагадогIий?..
Госпиталь Астрахань гIалахь...
— Док-тор... ахь Астрахань бохий?..
— Астрахань! Меттах ма хьелахь...

ПаргIат Iе, шек а ма вала —
Дерриг а дика дIадирзи.
Кхетий хьо? Кхерам тIехбаьлла.
Хьан седа хилла, кIант, ирсе!..

ЦIеххьана дагадеа хилларг,
Доллучух хIинца и кхийти.
«Операци!.. Дезар ду Илла...» —
Ризванна ша-шех кьахийти:
— Док-тор-ас...
— Алал, ладугIу.

— Нагахь со пхьарс... дIахадийна...
ТIаккха сан... дерриг а духу....
— Ма кхера, пхьарс бу хьан дийна!
Ас аьллий — дика дIадирзи?!
Ловзар хьан хилале, теша,
Чевнаш а кхуьур ю ерза,
Кхийтин хьо? Кхера ца оьшу...

Лор ваха, витина листа
Ризван шен ойланийн уьйриг.
IаьIнера уьш коьртехь луьста,
Моьттуш шех тIамо йин гуьйриг.
Ткъа хIинца — воккхавер хьаьдда, —
И кхоьруш хилларг тIехтилла:
Вуьсур вац, накьостех хьаьдда,
Юьстах и, заьIапхо хилла!..
Цу тIе а ву Астраханехь —
ЦIахь санна — яц хIуммаь гена
Нохчийчоь... Яздийр ду кханнехь
Кехат цо Заргане, нене...

★ ★ ★

...ДIаоьху денош цхьатерра,
Бац дархойн дахарехь хийцам.
Амма ву хIора а тIера
Фронтера керланаш дийца-м.
— Э, кIентий, хилларг дIадаьлла,
Фашистийн куралла йоьхна!..
— Сталинград... Гуо лаьцна баьлла,
«Яй» чу уьш боьхкина, тоьхна!

— Эскарш тIететтина боху...
— Теттина шайн танкашцаниа-м!
— Гур шуна уьш лохкуш, бохош,
Мацах цкъа французаш санна!...

Ризвана, цаьрга ладобIуш,
Адамах тамаша бора:
Сел къиза тIом хила богIуш,
Я тарлуш цо муха лору?!
Адам ду-кх и тIом кечбийриг,
Адаме гоме бIаьрг кьерзош.
Адам ду-кх адам кечдийриг
Адамна хьежадан герзаш!

Эзарнаш адмаш, хьерадевлла,
Хьаьяхина хIаллакдан адмаш!
Эзарнаш адмаш, ца девлла,
ГIевттина хIаллакдан адмаш!..
Дийнахь а, буса а Iена
Адмийн и довха цIий лаьтта,
Дийнахь а, буса а Iена
Адмийн и бIаьрхиш кху лаьтта!

Дуьненчохь дац терза оза
И зулам, и лазам, бала!
Мила ву адмаллин доза
Мичахь ду адмашка ала?!

«Сталинград!» «Толам!» — кхаъ хилла,
 Дийки и зевне ши дош.
 «Сталинград!» «Толам!» — барг хилла,
 И ши дош ду цхьаьна товш!
 Ши бӀе де, и ши бӀе буйса
 Кхехкийна къематан цӀе!
 Толамца бирзи тӀом буърса,
 Байракхан тӀам лести цӀен!

Манштейнан¹ эскарш дӀадаържи,
 Паулюс² ву йийсарехъ.
 Германис дуьйхина Ӏаържа,
 Ла ца луш изшаран нэхъ.
 Сталинград!.. Толамца бирзи
 И буърса, и кьиза тӀом.
 Витина хиллачу ирсо,
 Гитлера оллийна цӀом...

Сталинград!.. Кхузара бирзи
 Юханехъа тӀеман и некъ.
 Хан кхечи! Фашистийн дийзи
 Гайта шайн сеттина букъ!
 Хан кхечи! Сталинградера
 Долало лахкар дӀа уьш.
 Мамайн гу — ю, цунна тӀера
 ДӀахьаьжча, Берлин схьагуш!..

¹ Манштейн — инарла-фельдмаршал, «Дон» эскарийн группан командующи.

² Паулюс — инарла-фельдмаршал, фашистийн 6-чу эскаран командующи.

...Иштта а хилла-кх цкъа тӀнслуш —
 Ирс даг чу тар а ца луш!
 Синхьегам, лелларг сатуьйсуш,
 Хилла-кх цкъа бакъхуьлий гуш!..

Цкъа сарахъ — хьо бакъдуй-техъа? —
 ЦӀеххъана палатан не!
 Иллина, меллаша чохъха
 Елира цхьа кьона йо!
 «Мичара?! — ойланаш яържа, —
 ГӀенах ду, я ду-те бакъ?!
 Кхолламо совгӀат комаьртиа
 Кховдо со хили-те хьакъ?!
 ХӀун хилла?.. Мичара ели?..
 Лаа елахъ-м тамаша бу...
 ХӀун хилла?.. Шен болх, шен эвла
 ДӀатесна, леладо хӀун?..»

— Зарган?! Хьо мичара ели?
 Хьо муха кхечи кхуза?! —
 Ризван, ца кхеташ, цецвели, —
 БӀаьргех шен тешац иза, —
 Уллохъ кхин накъост а воцуш,
 И некъ ахъ муха бина?!
 Зарган-м Ӏа йистхилар доцуш,
 Ӏа кӀентан бӀаьрахьаьжна.

Эххар а:

— Дийна ву, дийна!..

Юха а суна хьо гин!.. —
Меллаша, шабаршца, тийна
Ша-шега санна, эли.
Эххар а мара и кхийти,
Беснеш тлехь бляьрхиш хьяьлхи.
Юха а, дархойх изьхийти,
Шархьяьлла, юханккхи...

Кхохкийна Ia йоI, цийелла:
Дархошна иза гина!
Ма гIалат цуьнгара дели,
Ма доккха эхь цо дина...
Юха а бляьргаш чохь хьяьвзи
Самукъа, безаман цIе:
«Гунд шена! Ма луьу хьовса,
И эхь ас оьцур ду тIе!..»

Ризванан даго а хьийхи
ЙоIана дан оьшу гIо.
Зарган цо шена тлейнийхи:
— Охьахаа, ийза ма ло!..

V

— Хьо муха... Хууш дуй дена?..
Зулайс ма сагатдийр ду!..
— ХIуммаъ дац. Гуьмсера гена
Яц хIара-м... ДIакхочур ю.

Хьан чевнаш...

— Чевнаш ма йийца,
Иоьрзур ю кестта уьш дIа.
Цул ахь вайн цIахь долчух дийца,
Могаш буй? Шу муха Ia?..

— Могаш бу. Балхахь ву Селим,
Нана а дIалелаш ю...
Дац кехат хIинца а Iелин,
Ткъа Эльдар — и тIом беш ву.
ЦIахь хIинца тийна ду, деса...
Баккхий нах, зударий бен
Ца бисна... Со, хилла реза,
ГIур яра...
— Забар ма е!..

— Вела хьо! Амма и ойла
Хуьйцур ю кху сохьта ахь.
Ткъа хууш вуй-те хьо юйла
Нохчийн йоI тIом беш фронтехь?!
Хьан ненан санна, цIе — Човка,
Ю бах и зенитчица.
Смоленскехь, бах, хилла чов а...
ИогIур ю, бах, кестта цIа...

Фронт гергакхачарах хIеттахь
Яздир кехат тлехь ас.
Фашисташ, йолийча етта,

Бевдира, тесна Кавказ!..
Дурдина моѣттинарѣ доѣхна,
Хѣийзор бац цо а кхин нах:
Суѣдо чохѣ яккха хан тоѣхна,
Хадийна зулабийн мах...

Мовсар а... И, фронтах ведда,
Лечкѣира, нах кхардабеш.
Эххар а, бандитех кхетта,
Хѣийзира, талораш деш...
Ткѣа хѣинца-м вац иза дийна —
Цкѣа цѣана колхозан жа
Лакха уѣш гѣѣртинчохѣ вийна,
Тоѣхна, и юѣртахоша...

— Ша лехиарѣ карийна-кх цунна,
Ямартхойн некѣ бежа бац.
Витахѣ и, хѣайх лаѣцна суна
Дийца хѣан кхин хѣума дац?
— Хѣун дуѣйцур?.. Шарал а деха
Хета-кх де... Ас лардо уѣш.
Со денош дагардеш еха,
Хѣежаро са а дууш...

Ткѣа хѣинца, кхузахѣ хѣо хилча,
Галур со ярий ца гуш?..
Кхета со, нахана хнѣча,
Бехкбилла кийча бу уѣш...
Бохур ду: «Этин йѣл яхна
Гѣехѣйза клант волчу шен.»

Хийламмо, и гѣех а тоѣхна,
Гѣовжор ду дог нечан, ден...

Ризванна-м кхеташ ду дерриг,
Йѣлах цо куралла йѣ:
«Халонаш, наха шех эриг
Сан дуѣхѣа лан кийча ю!..
Шех лаѣцна кланта а дийци,
Ша цунна гатдина са,
Кларех а, Викторх а дийци,
Дийци ша мел лайнарѣ дѣа.
Сталинград ларѣярхойх дийци,
Дархой а цо бѣвзийти,
Васильевн чевнах а дийци,
Цуѣнгара кхетат дийши...

VI

Гаш ду шиѣ, ул-улло хнѣна,
Вѣвшийн бен хѣуммаѣ на гуш.
Дагара дийца на кхнѣна,
Дац довха шабарш дѣатуѣйш.
Хѣажаро кхин хѣажар лаѣцна —
Седарчийн серло чохѣ гург.
Шина куѣйго, шайга схѣаѣцна,
Хѣѣѣсту кхин ховха ши куѣг...

Дицделла царшинна дерриг,
Гонаха кхин хѣума дац.

Хазар бен вовшашка эриг,
Хлумма а кхин хезаш дац.
Къизалла яц хелхаюьйлуш,
Клур оьхчу кху лаьтта тлехь.
Бала бац, я дегнаш къуьйлуш,
Лазам бац кху лаьтта тлехь...

Хораме бода башийна,
Къежаш ду безаман нур,
Бицбелла хлнца царшинна
Хъежаран хораме мур...
Лаш ду шиь, вовшашка хъаьжна,
Селхане шайх къехкаеш,
Лаш ду шиь, вовшашна къежна,
Кханенан ойла ца еш...

Ткъа кхане-м, хан а ца йойуш,
Хлоьттина хлнца дла.
Ткъа кхане-м, кхаршинга кхойкхуш,
Беха некъ баржийна ла...

Иштта ду-кх дахаран глллакх,
Эрна ду цунна дар арз.
Некъаш а вайн къаьсташ хилла-кх,
Кхолламо сиз хьокхий раз!...

Кхуссур ю Зарган Малхбале,
Лакхарчу оьглазалло
Ловр бу шайш къастаран бала
Дуккха а шерашкахь цо.
Ризване-м Малхбузе кхойкху,

Цлеран некъ Берлине бан,
Ризване-м Цлен Майда кхойкху.
Толаман парад цкъа ган!..
...Кхолламо раздахарх некъаш,
Аналлехь гуш ирсан цле,
Бийр бу некъ, безам шайн хъекъаш,
Царшимма вовшашна тле...

1982—1985 шш.

Ч У Л А Ц А М

Д е ш х ь а л х е	5
Хьалхара корта	8
Шолга корта	21
КхоалгIа корта	34
БовалгIа корта	52
ПхоьалгIа корта	65
ЯлхалгIа корта	80
ВорхIалгIа корта	94
БархIалгIа корта	107
ИссалгIа корта	120
ИтталгIа корта	133
ЦхьайтталгIа корта	148
ШийтталгIа корта	165

Шайхи Абдулмуслимович Арсанукаев

ЛИНИИ СУДЬБЫ

Роман в стихах

(На чеченском языке)

Редактор М. М. А х м а д о в
 Младший редактор З. А. Сулейманова
 Художественный редактор М. Б. Магомаев
 Технический редактор С. П. Липатова
 Корректоры: А. А. Виситаева, Л. У. Асхабова

676/15
80 кеп.

РОМАН В СТИХАХ
(На чеченском языке)